

OKAZOWY

STANISŁAW SZOBER

NAUKA O JĘZYKU

DLA KLASY PIERWSZEJ GIMNAZJALNEJ

WYDANIE DRUGIE

WYDAWNICTWO M. ARCTA W WARSZAWIE

1 9 3 7

ĆWICZENIA I ZADANIA

Z NAUKI O GŁOSKACH.

I—II.

1. Zatkaj palcami dziurki nosa i wymawiaj energicznie i przeciągle głoski: *oooo...* i *aaaa...* Przy której z tych głosek przepuszczamy wydech przez usta, a przy której—przez usta i przez nos?

2. Spójrzysz w lusterko i wymawiaj głoski: *a-b, a-b, a-b...* Zwróć uwagę na ruchy warg.

Spójrzysz w lusterko, wymawiaj przeciągle głoski *www...*, *fff...* i zrób te same co przed chwilą obserwacje.

3. Wsuń palec w usta i wymawiaj przeciągle: *i-u, i-u*, a później: *u-i, u-i*. Jaki narząd mowy jest czynny przy wymawianiu tych głosek?

*

4. Włóż do ust wielki palec i oprzyj go o górne zęby, a potem powoli posuwaj go stopniowo coraz bardziej w głąb jamy ustnej. Wymień poszczególne części sklepienia jamy ustnej.

*

5. Oprzyj koniec wskazującego palca na krtani i wymawiaj energicznie i przeciągle głoski: *s-z, s-z, s-z*, a po-

8084 (088)

DRUKARNIA ZAKŁADÓW WYDAWNICZYCH
M. ARCT, SP. AKC. W WARSZAWIE
CZERNIAKOWSKA 225

tem w odwrotnym porządku: *z-s, z-s, z-s*. Co czujesz, gdy wymawiasz *z*?

*

6. Przypatrz się uważnie obrazowi podanemu na str. 31 i wskaż główne części, z których się składają narządy mowy.

III — IV.

7. Podane tu wyrazy przeczytaj głośno i powoli, dzieląc je na sylaby; potem przeczytaj każdą sylabę osobno i zwróć uwagę, z ilu się składa głosek:

<i>aleja</i>	<i>Adaś</i>	<i>Alina</i>
<i>oko</i>	<i>Oleś</i>	<i>Olesia</i>
<i>ucho</i>	<i>Uszek</i>	<i>Ulisia</i>
<i>echo</i>	<i>Edek</i>	<i>Ela</i>
<i>igła</i>	<i>Ignas</i>	<i>Irusia</i>

Jakie głoski mogą same przez się tworzyć sylaby, a jakie nigdy nie występują w sylabach samodzielnie?

*

8. Podane niżej wyrazy przeczytaj dzieląc wyraźnie na sylaby, a potem je napisz oddzielając jedną sylabę od drugiej kreską:

August *Eugeniusz* *miauczeć.*

Podkreśl sylaby, w których są dwie samogłoski.

V, 1.

9. Weź lusterko i wymawiaj raz po raz spółgłoskę *p*. Patrz, co się dzieje z wargami.

10. Wymawiaj kolejno spółgłoski: *p, t, k*. Opisz sposób wymawiania każdej z tych głosek.

*

11. Weź lusterko i wymawiając spółgłoski *w, f* patrz, jakie narządy mowy do siebie się zbliżają.

Powtórz to samo ćwiczenie, wymawiając spółgłoskę *s*.

12. Włóż głęboko do ust cienki patyczek i wymawiaj po kolei spółgłoski: *f-s-ch*. Rozpoznaj, jakie narządy zbliżają się do siebie przy wymawianiu każdej z tych spółgłosek.

*

13. Włóż głęboko do ust cienki patyczek i wymawiaj kolejno jedną po drugiej spółgłoski: *s-ś, s-ś, s-ś* i w odwrotnym porządku: *ś-s, ś-s, ś-s*. Rozpoznaj ruchy języka.

*

14. Wymów energicznie spółgłoski: *c, dz, cz, dż, ć, dź*. Gdzie czujesz zetknięcie się języka?

*

15. Wymów spółgłoskę *l* przeciągle i energicznie. Gdzie czujesz zetknięcie się języka?

*

16. Spojrzyj w lusterko i wymawiając spółgłoskę *m* patrz na układ warg.

17. Spojrzyj w lusterko, wymawiaj głośno i wyraźnie spółgłoskę *n* i patrz na ruch języka.

V, 2.

18. Przeczytaj głośno i wyraźnie wyrazy:

pasek — *piasek*
burka — *biurka*
mara — *miara*
wór — *wiór*.

Jakimi głoskami te wyrazy się różnią?

Włóż cienki patyczek do ust i obserwując ruchy języka, wymawiaj sylaby:

pa-pia, pa-pia, pa-pia, ba-bia, ba-bia, ba-bia,
ma-mia, ma-mia, ma-mia, wa-wia, wa-wia, wa-wia.

V, 3.

19. Ściśnij palcami nos i staraj się wymawiać energicznie i przeciągle spółgłoski: *m, n*. Co czujesz w nosie?

V, 4.

20. Oprzyj wskazujący palec na chrząstce krtani i wymawiaj spółgłoski: *w-f, z-s, ż-sz, ź-ś*. Co dostrzegasz przy wymawianiu *w, z, ż, ź*?

Zatkaj uszy palcami i wymawiaj kolejno spółgłoski: *w-f, w-f; z-s, z-s; ż-sz, ż-sz; ź-ś, ź-ś*. Czy spostrzegasz jaką różnicę?

Położ dłoń mocno na ciemieniu i wymawiaj kolejno spółgłoski: *w-f, z-s, ż-sz...* Czy spostrzegasz jaką różnicę?

21. Przy pomocy podanych wyżej doświadczeń sprawdź, jakie spółgłoski dźwięczne odpowiadają bezdźwięcznym: *t, c, ś* i jakie spółgłoski bezdźwięczne odpowiadają dźwięcznym: *w, z, d, ź*.

V, 5.

22. Na jakie grupy dzielimy spółgłoski ze względu na ruchy warg i języka? Wymień po dwie spółgłoski każdej grupy.

23. Jaka jest różnica w sposobie wymawiania spółgłosek miękkich a twardych? Wymień kilka spółgłosek twardych i odpowiadających im miękkich.

24. Na jakie grupy dzielimy spółgłoski ze względu na ruchy miękkiego podniebienia? Wymień po dwie spółgłoski każdej grupy.

25. Na jakie grupy dzielimy spółgłoski ze względu na ruchy wiązań głosowych? Wymień kilka spółgłosek jednej grupy i odpowiadających im w drugiej grupie.

VI, 1.

26. Połóż palec na języku i wymawiając samogłoski *i-u* zwróć uwagę, w jakim kierunku porusza się język przy *i*, a w jakim przy *u*. Wykonaj te same obserwacje, wymawiając samogłoski: *e-o, e-a*. Jaki ruch wykonywa język, gdy wymawiamy *a*?

27. Połóż palec na języku i wymawiaj samogłoski: *a-o-u*. Jakie ruchy wykonywa język?

Podobne doświadczenie zrób z samogłoskami *e-i*.

VI, 2.

28. Ściśnij z lekka palcem otwory nosa i wymawiaj kolejno samogłoski: *o-a, o-a, o-a*, a potem w odwrotnym porządku: *a-o, a-o, a-o*.

Na czym polega różnica między *o-a*?

Takie samo doświadczenie przerób z samogłoskami *e-e*.

VI, 3.

29. Zatkaj uszy palcami i wymawiaj długo i przeciągle po kolei wszystkie samogłoski: *a-a-a... e-e-e... i-i-i...* itd. Zaobserwuj, czy słyszysz w uszach dudnienie, które zwykle towarzyszy dźwiękowi wydobywającemu się z krtani.

Z NAUKI O WYRAZACH.

I, 1.

30. W podanych niżej wyrazach wskaż wspólną im częśćkę:

1) <i>wieczór</i>	2) <i>noc</i>	3) <i>góra</i>
<i>wieczorny</i>	<i>nocny</i>	<i>górnny</i>
<i>podwieczorek</i>	<i>nocować</i>	<i>górski</i>
<i>wieczorowy</i>	<i>zanocować</i>	<i>przygórek.</i>

31. Wskaż w tych wyrazach rdzeń:

1) <i>robota</i>	2) <i>trud</i>	3) <i>kopa</i>	4) <i>krzyk</i>
<i>robotny</i>	<i>trudny</i>	<i>kopiec</i>	<i>krzykliwy</i>
<i>robotnik</i>	<i>zatrudniać</i>	<i>podkop</i>	<i>wykrzyk</i>
<i>parobek</i>	<i>zatrudnienie</i>	<i>przykop</i>	<i>okrzyk.</i>

32. W podanych niżej wyrazach wskaż ich częśćki końcowe, które następują po rdzeniu:

1) <i>chłop</i>	2) <i>gruby</i>	3) <i>szary</i>	4) <i>dziad</i>
<i>chłopek</i>	<i>grubszy</i>	<i>szarawy</i>	<i>dziadek</i>
<i>chłopak</i>	<i>grubawy</i>	<i>szaruga</i>	<i>dziadulo</i>
<i>chłopski</i>	<i>grubas</i>	<i>szarak</i>	<i>dziadyga.</i>

33. W podanych niżej wyrazach pokrewnych wskaż ich częśćki początkowe, które są przed rdzeniami:

1) <i>kąt</i>	2) <i>brzeg</i>	3) <i>kupować</i>	4) <i>gród</i>
<i>kątek</i>	<i>brzeżek</i>	<i>kupiec</i>	<i>gródek</i>
<i>zakątek</i>	<i>pobrzeże</i>	<i>przekupka</i>	<i>ogródek.</i>

34. Przepisz i w pierwszych czterech kolumnach podkreśl przyrostki, a w czterech następnych — przedrostki:

1) <i>kepa</i>	2) <i>krzyk</i>	3) <i>psota</i>	4) <i>młyn</i>
<i>kepka</i>	<i>krzykacz</i>	<i>psotny</i>	<i>młynek</i>
<i>kepina</i>	<i>krzykliwy</i>	<i>psotnik</i>	<i>młynarz</i>
5) <i>muł</i>	6) <i>skóra</i>	7) <i>domek</i>	8) <i>pokój</i>
<i>namuł</i>	<i>naskórek</i>	<i>przydomek</i>	<i>przedpokój.</i>

I, 2.

35. W kolumnach pionowych wyrazów pokrewnych wskaż wspólne rdzenie, w drugim i trzecim szeregu poziomym wskaż wspólne przyrostki i powiedz, jakie znaczenie nadają one wyrazom:

<i>młyn</i>	<i>dach</i>	<i>druk</i>
<i>młynek</i>	<i>daszek</i>	<i>druczek</i>
<i>młynarz</i>	<i>dacharz</i>	<i>drukarz.</i>

36. Wskaż w tych wyrazach wspólne rdzenie i wspólne przyrostki i powiedz, jakie znaczenie nadają wyrazom te przyrostki:

1) <i>biały</i>	<i>ładny</i>	<i>gruby</i>	<i>chudy</i>
<i>bielutki</i>	<i>ładniutki</i>	<i>grubiutki</i>	<i>chudziutki</i>
2) <i>biały</i>	<i>ładny</i>	<i>gruby</i>	<i>chudy</i>
<i>bieluchny</i>	<i>ładniuchny</i>	<i>grubiuchny</i>	<i>chudziuchny</i>
3) <i>biały</i>	<i>ładny</i>	<i>gruby</i>	<i>chudy</i>
<i>bielszy</i>	<i>ładniejszy</i>	<i>grubszy</i>	<i>chudszy.</i>

*

37. Wskaż przyrostki przymiotników i wymień rzeczowniki, od których te przymiotniki zostały utworzone:

a) <i>dzienny</i>	b) <i>śniegowy</i>	c) <i>gliniany</i>
<i>nocny</i>	<i>deszczowy</i>	<i>ołowiany</i>
<i>letni</i>	<i>zimowy</i>	<i>blaszany</i>
<i>jesienny</i>	<i>gradowy</i>	<i>bawełniany.</i>

*

38. W związku z podanymi rzeczownikami nieosobowymi utwórz odpowiednie osobowe:

1) <i>mydło</i> —	2) <i>siła</i> —	3) <i>ogród</i> —
<i>siodło</i> —	<i>gęba</i> —	<i>cukier</i> —
<i>druk</i> —	<i>broda</i> —	<i>las</i> —
<i>wino</i> —	<i>brzuch</i> —	<i>góra</i> —

*

39. Powiedz, czy w przytoczonych niżej rzeczownikach przyrostek *-ka* ma jednakowe znaczenie:

1) *chata buda góra* 2) *nauczyciel chłop*
chatka budka górka *nauczycielka chłopka*

3) *zwozić zbierać*
zwózka zbiórka.

I, 3.

40. W kolumnach pionowych szukaj wspólnych rdzeni, a w ostatnim szeregu poziomym znajdź wspólny przedrostek i powiedz, jakie znaczenie nadaje on wyrazom:

1) *góra wał*
górski wałowy
podgórze podwale

2) *brzeg morze las*
brzeżek morski leśny
pobrzeże pomorze polesie.

41. Powiedz, czy w podanych niżej wyrazach przedrostek *przy-* ma jednakowe znaczenie:

1) *chodzić biegać pływać*
przychodzić przybiegać przyplływać

2) *cichnąć blednąć ciemnieć*
przycichnąć przyblednąć przyciemnieć.

42. Przeczytaj tę bajkę i wyrazy wyróżnione pochyłym drukiem rozłóż na rdzenie, przedrostki i przyrostki:

W jednym *kąciku* stał *flecik* przy basie
I rzekł do niego: — *Przyznaj*, mój *grubasie*,
Żem artysta doskonały,
Geniuszek mały!

Hlekroć *Stasio* weźmie mię do ręki,
Jakież ze mnie ciągnie dźwięki,
Jakie trele, *kuranciki*,
Polki, mazurki, walczyki,
A wszyscy w lewo i w prawo
Krzyczą mi brawo!

— Głupią — nasz *grubas odmruknie* mu z gniewem —
Jesteś, jak ja, niemym drzewem,
Nic sam z siebie nie *wyciśniesz*
I bez Stasia ani piśniesz.

Co się z tym drzewem, to i z *głupcem* zdarza,
Gdy go gmin ciemny w *podziwieniu* słucha,
A on, jak *flecik*, to tylko powtarza,
Co mu ktoś *nadmucha*.

(Fr. Morawski).

II.

43. Czy znasz wyrazy: *trzepaczka, wycieraczka, zamiataczka, wykałaczką*? Określ ich znaczenie i powiedz, od czego one zostały utworzone.

Wyrazy: *wycieradło, trzymadło, wiązadło* rozłóż na ich części słowotwórcze. Określ znaczenie tych części i zastanów się, czy ze znaczenia tych części mogły się domyślić znaczenia całych wyrazów.

44. Rozłóż na części słowotwórcze wyrazy: *liczydło, straszydło, spoidło, bawidło, bielidło, czernidło* i ze znaczenia tych części wyprowadź znaczenie całych wyrazów.

*

45. Powiedz, w których z podanych niżej przymiotników możesz rozpoznać znaczenie etymologiczne: *biały, czarny, szary, niebieski, żółty, fiołkowy, zielony, granatowy, czerwony*.

*

46. Określ znaczenie realne i etymologiczne wyrazów: *diwnica, okiennica, stolnica, boisko, klepisko, ściernisko*.

47. Powiedz, jakie jest znaczenie realne i etymologiczne wyrazów: *stolarz, siodlarz; ogród, zagon, ogon*.

III.

48. Zwróć uwagę na rzeczowniki wyróżnione pochyłym drukiem i powiedz, czy zawsze oznaczają one jedno i to samo:

Mały Janek zasnął w miękkiej *pościeli*. — Pod miękką śniegu *pościelą* zasnęły krzewy i zioła. — Jabłonka i grusza *podpórek* aż proszą, tak na nich i jabłek, i gruszek. — Córka była ojcu *podporą* w starości. — Dzieci mówiły *pacierz*. — Strumyk szepce swe *pacierze*. — Dawni wojownicy używali łuków i *strzał*. — Słońce rzuca swe promienne *strzały*. — Kazio na znak zgody kiwnął *głową*. — Ojciec jest *głową* rodziny.

*

49. Daj kilka przykładów na użycie rzeczownika w znaczeniu przenośnym.

50. Podaj kilka przykładów na użycie w znaczeniu przenośnym przymiotników i czasowników.

*

51. Przepisz podkreślając wyrazy użyte w znaczeniu przenośnym:

Słońko majowe ze snu już wstaje, we mgłach różowe wyłącza gaje, przez chmur koronkę patrzy ciekawie, biegnie przez łąkę, kąpie się w stawie; promyki drżące po drzewach wiesza i budzić śpiące kwiatki pośpiesza; ukradkiem z cicha pączki rozwija i w lot z kielicha rosę wypija.

IV.

52. Przytocz wyrazy o przeciwnym znaczeniu:

Ciepły. — Słodki. — Wielki. — Szeroki. — Wysoki. — Szorstki. — Gruby. — Ostry. — Ciemny. — Daleki. — Prosty. — Lewy.

53. Podane tu wyrazy ułóż w grupy tak, żeby w każdej grupie były wyrazy o bliskim sobie znaczeniu:

Koń. — Chałupa. — Kilim. — Pokój. — Zdobić. — Miły. — Odzież. — Liczyć. — Upiększać. — Rumak. — Rzeka. — Dywan. — Szpecić. — Mocny. — Szkapa. — Izba. — Strumień. — Grunt. — Kobierzec. — Chmura. — Szata. — Przyjemny. — Życzliwy. — Potężny. — Stancja. — Chata. — Przyjazny. — Silny. — Struga. — Rola. — Obłok. — Dobry. — Brzydzić. — Psuć. — Rachować. — Strój. — Komnata. — Niszczyć. — Gleba. — Ubranie.

54. W związku z podanymi wyrazami przytocz wyrazy bliskoznaczne:

a) Pożywienie. — Posiadłość. — Wóz. — Droga. — Granica.

b) Zacny. — Pracowity. — Niedołęzny. — Powolny.

c) Gniewać się. — Smucić się. — Pracować. — Kłopotać się.

55. Przeczytaj urywek wybrany z „Wypisów” i wskaż w nim wyrazy, które mógłbyś zastąpić wyrazami bliskoznacznymi.

V, 1.

56. W podanych niżej wyrazach wskaż przyrostki i określ, w jaki sposób zmieniają one znaczenie wyrazów:

1) <i>białawy</i>	2) <i>wieszadło</i>	3) <i>konik</i>
<i>bielutki</i>	<i>wieszanie</i>	<i>konisko</i>

57. W zestawionych niżej rzeczownikach wskaż przyrostki i końcówki przypadkowe i powiedz, na czym polega różnica w ich znaczeniu:

- a) *głowa—główka* b) *koło—kółko*
głowa—głowie (radzi) *koło—za kołem* (się toczy).

*

58. W podanych niżej rzeczownikach wskaż końcówki i powiedz, jakie części zdania one zaznaczają:

Ręka rękę myje. — Noga nogę wspiera. — Głowa głowie radzi. — Co w głowie, to na języku. — Co głowa pomyśli, to język wypowie. — Oko oka nie widzi. — Kropla do kropli podobna. — Dzień za dniem schodzi. — Kto pracuje w dzień, ten ma noc spokojną. — Praca w dzień lepsza niż praca w nocy.

59. Przepisz podkreślając w rzeczownikach końcówki:

Jak Kuba Bogu, tak Bóg Kubie. — Jakie życie Kuby, takie błogosławieństwo Boga. — Przyjaciół przyjaciele wspiera. — Za serce przyjaciół odpłacaj sercem! — Żyj prawdą. — Siła prawdy zwycięży.

60. Napisz podane niżej wyrazy, w każdym z nich wskaż końcówkę i podkreśl tę część, która jest przed końcówką:

1) <i>woda</i>	2) <i>gwiazda</i>	3) <i>rola</i>	4) <i>matka</i>
<i>wody</i>	<i>gwiazdy</i>	<i>roli</i>	<i>matki</i>
<i>wodą</i>	<i>gwiazdą</i>	<i>rolą</i>	<i>matką</i>

61. Wskaż tematy w wyrazach wyróżnionych pochyłym drukiem:

- 1) *mydło*; myję się *mydłem*
szydło; szyję *szydłem*
2) *pisanie*; wziąłem się do *pisania*
czytanie; wziąłem się do *czytania*.

62. Przepisz oddzielając rdzenie od przyrostków i przedrostków, a tematy od końcówek według wskazanego wzoru:

groźba = *groź - ba*, *groźb - a*.

a) <i>prośba</i>	b) <i>trawa</i>	c) <i>dół</i>	d) <i>miasto</i>
<i>kośba</i>	<i>trawka</i>	<i>padół</i>	<i>przedmieście</i> .

V, 2.

63. Przepisz podane niżej rzeczowniki, a potem użyj ich w miejscowniku i podpisz w odpowiednich miejscach:

lato, las, dąb, ogród, kościół, wieś, pień.

Podkreśl tematy i przypatrz się, czy się one zmieniają.

*

64. Napisz w liczbie pojedynczej i mnogiej podane niżej rzeczowniki, podkreśl w nich tematy oboczne i wskaż wymieniające się w nich samogłoski:

1) <i>źłób</i>	2) <i>dąb</i>
<i>stóg</i>	<i>krąg</i> .

65. Przepisz, podkreśl tematy oboczne i wskaż wymieniające się samogłoski:

1) <i>las</i>	2) <i>anioł</i>	3) <i>miasto</i>
<i>lesie!</i>	<i>aniele!</i>	<i>w mieście.</i>

66. Napisz w liczbie pojedynczej i mnogiej podane tu rzeczowniki, podkreśl w nich tematy oboczne i powiedz, na czym w nich polega wymiana samogłosek:

1) <i>brew</i>	2) <i>pies</i>	3) <i>stółek</i>
<i>wieś</i>	<i>sen</i>	<i>worek</i> .

*

67. Przepisz, podkreśl tematy oboczne i powiedz, w czym się przejawia ich wymiana:

a) łapa ryba rama trawa szafa
w łapie w rybie w ramie w trawie w szafie.

b) chata woda wrona rosa koza skała
w chacie na wodzie o wronie na rosie o kozie na skale.

68. Wskaż wymieniające się tematy i powiedz, w czym się przejawia ich wymiana:

M. łapa kosa ręka noga mucha
C. łapie kosie ręce nodze musze.

*

69. Wskaż tematy i powiedz, na czym polega ich wymiana:

1) M. jagnię jagnięta 2) M. imię imiona
D. jagnięcia jagniąt D. imienia imion.

V, 3.

70. W podanej deklinacji rzeczowników: *komin, okno, chata, sień* wskaż końcówki i powiedz, czy we wszystkich rzeczownikach są one jednakowe:

Liczba pojedyncza.

M. komin	okno	chata	sień
D. komina	okna	chaty	sieni
C. kominowi	oknu	chacie	sieni
B. komin	okno	chatę	sień
W. kominie!	okno!	chato!	sieni!
N. kominem	oknem	chatą	sienią
Mc. (w) kominie	(w) oknie	(w) chacie	(w) sieni.

Liczba mnoga.

M. kominy	okna	chaty	sienie
D. kominów	okien	chat	sieni
C. kominom	oknom	chatom	sieniom
B. kominy	okna	chaty	sienie
W. kominy!	okna!	chaty!	sienie!
N. kominami	oknami	chatami	sieniami
Mc. (w) kominach	(w) oknach	(w) chatach	(w) sieniach.

*

71. Wskaż rzeczowniki i określ ich przypadek i deklinację:

Od północy wicher śwista, pusta droga, noc za pasem; idzie sobie legionista, idzie żołnierz borem, lasem. Na zachodzie strop się pali, morze ognia płynie w górze, kędyś wioskę widać w dali, całą w złocie i purpurze. Ponad strzechy dym polata, skrzypi żuraw gdzieś u studni, ze źrebięciem klacz srokata na podwórzu dworskim dudni. Siwy bociek hen klekota na kościelnej starej wieży, srebrna Wisła z łąk migota, co do Gdańska szumnie bieży. To zadźwięknie śmiech przelotny, to ktoś piosnkę huknie basem, a tam smutny i samotny idzie żołnierz borem, lasem.

V, 4.

72. Podane niżej rzeczowniki połóż w bierniku i dopełniaczu liczby pojedynczej, odpowiadając na pytania: *kogo, co widziałem* i *kogo, czego nie widziałem?*

pan	koń	dąb	dom
król	pies	buk	dach
wódz	kot	świerk	plot.

Jaką postać ma biernik liczby pojedynczej rzeczowników deklinacji męskiej?

*

73. W zestawionych tu wyrazach wskaż końcówki i powiedz, czy zmieniają one znaczenie wyrazów:

- a) *chłopi* — *chłopy* b) *próżniacy* — *próżniaki*
drabi — *draby* *chłopacy* — *chłopaki*.

74. W podanych tu rzeczownikach wskaż tematy i końcówki i powiedz, z jakimi tematami łączymy końcówkę *-y*, a z jakimi końcówkę *-e*:

- 1) *klon* — *klony* 2) *cień* — *cienie*
ogon — *ogony* *koń* — *konie*
dzban — *dzbany* *cierń* — *ciernie*.

75. Porównaj końcówki podanych tu rzeczowników i powiedz, czy zależą one od ich znaczenia, czy od tematu, czy też tylko od zwyczaju:

- hetman* — *hetmani*
kasztelan — *kasztelanowie*.

76. Spójrz na rzeczowniki wyróżnione pochyłym drukiem: w jakim zostały użyte przypadku, w jakiej liczbie i jakie przybierają końcówki?

Wczoraj wróciłem od swoich *sąsiadów* z Zalesia, a dziś goszczę w swoim domu *sąsiadów* z Podgórze. Szanuję twoich *nauczycieli* i słucham rad swoich *nauczycieli*. W naszym lesie ścięto wielkie *dęby*; pnie tych *dębów* były bardzo grube. Widziałem w polu *blawatki*; kolor tych *blawatków* bardzo mi się podobał. Podkradłem się do nory *lisów* i zabiłem trzy *lisy*. Widziałem piękne *domy*; okna tych *domów* były bardzo wysokie.

*

77. Podane niżej rzeczowniki połóż w narzędniku liczby mnogiej i powiedz, jakie mają końcówki:

- 1) *sąsiad*, pracuję z — 2) *gość*, on bawi się z —
wóz, goście jadą — *koń*, on jechał —

*

78. Wskaż rzeczowniki i wyodrębnij w nich końcówki przypadków liczby mnogiej:

Wichry wpadły na łąki, świszcza po łozach i trawach. Pryskają łóz gałęzie, lecą traw przekosy na wiatr jako garściami wrywane włosy, zmieszane z kędziorami snopów. Wiatry wyją, upadają na rolę, tarzają się, ryją, wreszcie w las uderzyły i po głębiach puszczy ryknęły jak niedźwiedzie.

V, 5.

79. Użyj w liczbie mnogiej rzeczowników:

- 1 *rok* — 2 —
dobry *człowiek* — dobrzy —

W jaki sposób tworzymy od tych rzeczowników liczbę mnogą?

80. Zmień w rzeczowniku *chrześcijanin* liczbę pojedynczą na mnogą:

Prawdziwy *chrześcijanin* wybacza winy. Miłosierdzie jest cnotą *chrześcijanina*. Obowiązkiem *chrześcijanina* jest pomagać *chrześcijaninowi*. *Chrześcijanin* wspiera *chrześcijanina*. *Chrześcijanin* powinien żyć w zgodzie z *chrześcijaninem*. W tym prawdziwym *chrześcijaninie* nie ma nic zawiści.

Czym się w tym rzeczowniku różni temat liczby pojedynczej od tematu liczby mnogiej?

*

81. Odpowiadając na pytanie: *dokąd wyjechałem?* — połóż w dopełniaczu liczby mnogiej rzeczowniki:

- Węgry*, wyjechałem do —
Niemcy, „ do —
Prusy, „ do —
Włochy, „ do —

Czy rzeczowniki te mają w dopełniaczu końcówkę?

82. Odpowiadając na pytanie: *gdzie byłem?* — połóż w miejscowniku liczby mnogiej rzeczowniki:

Węgry, gdzie byłem? na *Węgrzech*

Niemcy, „ „ w —

Prusy, „ „ w —

Włochy, „ „ we —

Jaką końcówkę mają te rzeczowniki w miejscowniku?

83. Połóż rzeczownik *przyjaciel* w odpowiednim przypadku liczby mnogiej:

Mój *przyjaciel* ściśle się trzyma terminów. Dziś dostałem od swego *przyjaciela* list. Zaraz swojemu *przyjacielowi* odpowiedziałem. Zaprosiłem swojego *przyjaciela*. Bawiłem się ze swoim *przyjacielem*. Opowiem ci wiele ciekawych rzeczy o swoim *przyjacielu*.

Wypisz oddzielnie poszczególne przypadki liczby mnogiej tego rzeczownika oraz podkreśl i porównaj tematy.

*

84. Rzeczownik *brat* połóż w odpowiednim przypadku liczby mnogiej:

Mój *brat* mieszka na wsi. Wieś mojego *brata* leży nad rzeką. Wczoraj dałem znać mojemu *bratu*, że do niego przyjadę. Odwiedzę w tym roku *brata*. Spędzę lato z *bratem*. Będę mieszkał przy *bracie*.

Wypisz oddzielnie poszczególne przypadki liczby mnogiej tego rzeczownika i podkreśl tematy. Porównaj te tematy z tematem liczby pojedynczej. Wskaż końcówki, które odbiegają od zwykłej normy.

*

85. Rzeczownik *gimnazjum* połóż w odpowiednim przypadku liczby mnogiej:

Nasze *gimnazjum* jest położone w pięknej okolicy mia-

sta. Gmach naszego *gimnazjum* jest piękny. Często powracam myślą ku naszemu *gimnazjum*. Odwiedziłem nasze *gimnazjum*. Jestem całą duszą związany z naszym *gimnazjum*. Często mówię o naszym *gimnazjum*.

Jakie osobliwości ma odmiana rzeczowników tego typu?

*

86. Zmień w rzeczowniku *oko* liczbę pojedynczą na mnogą:

Oko moje szuka tej gwiazdy. Znikła mi z *oka*. A tak miłe zwracała się ku mojemu *oku*. Szukam jej *okiem*. Mam ją wreszcie w *oku*.

Czy rzeczowniki *oczy* i *oka* mają jednakowe znaczenie? Co oznacza rzeczownik *uszy*, a co oznacza rzeczownik *ucha*?

*

87. Rzeczownik *niebo* połóż w odpowiednim przypadku liczby mnogiej:

Otworzyło się przed nami błękitne *niebo*. Z pogodnego *nieba* sływało ciepło. Zwróciłem *oczy* ku *niebu*. Spoglądałem w *niebo*. Pod tym *niebem* zawsze chciałbym mieszkać. Wzrok utkwilem w dalekim *niebie*.

Wypisz oddzielnie poszczególne przypadki liczby mnogiej tego rzeczownika i podkreśl w nich tematy różne od tematu liczby pojedynczej.

*

88. Rzeczownik *książe* połóż w odpowiednim przypadku liczby pojedynczej:

Książęta mazowieccy urządzali nieraz wyprawy wojenne na sąsiadów. Niebezpiecznymi sąsiadami *książąt* mazowieckich byli pogańscy Prusacy. Zwracali się oni nieraz przeciwko *książętom* mazowieckim. Napadali oni nieraz

na *książąt* mazowieckich. Wraz z *księżętami* mazowieckimi wyruszali często także *księżęta* kujawscy. Przy *księżętach* mazowieckich gromadziły się nieraz wielkie zastępy rycerzy.

Wypisz oddzielnie poszczególne przypadki liczby pojedynczej tego rzeczownika, obok każdego z nich napisz odpowiedni przypadek rzeczownika *jagnię*; porównaj tematy obu rzeczowników i powiedz, na czym polega między nimi różnica.

*

89. Rzeczowniki *ręka* i *deska* połącz w odpowiednich przypadkach liczby mnogiej:

Ręka moja jest silna, utrzyma tę *deskę*. Ta *deska* przygniotła mi *rękę*. Tę *deskę* będę trzymał mocno *ręką*. Tę *deskę* będę trzymał w *ręce* (w *ręku*).

Wypisz oddzielnie wszystkie przypadki liczby mnogiej tych rzeczowników i podkreśl w nich te końcówki, którymi się różnią między sobą.

*

90. Zwróć uwagę na końcówkę biernika liczby pojedynczej rzeczownika *pani* i na końcówkę wołacza zdrobniałych imion żeńskich. Czy końcówki te odbiegają od zwykłej normy?

Maniu, czy znasz tę *panią*? *Wandeczko*, a czy ty ją znasz dobrze? Znamy ją, *babciu*, doskonale. Więc pojedziecie dzisiaj z tą *panią* na spacer.

*

91. Wskaż rzeczowniki i określ ich deklinację i przypadek:

Oczy lepiej pamiętają niż uszy.—Mierz dobrze oczyma, pracuj dzielnie rękoma. — Przyjaciół w przygodzie po-

znasz.—Z przyjaciółmi słówkiem rzadko, a rączką nigdy nie igrzaj! — Jakie nasiona, takie też owoce. — Złe zioła prędko rosną. — Dlatego dwoje uszu, jeden język dano, aby mniej mówiono, a więcej słuchano.—Braci niezgoda wszystkich gorszy. — Żyj z braćmi w zgodzie!

Z NAUKI O ZDANIU.

I.

92. Wskaż zdania pojedyncze i złożone:

On był dla nas drugim ojcem. — On był dla nas tym, czym ojciec jest dla dzieci.—On mieszka w Warszawie.— On mieszka tam, gdzie ty mieszkałeś przed laty.— Zostaliśmy w domu z powodu niepogody.— Zostaliśmy w domu, ponieważ padał deszcz. — Przyszedłem was przeprosić.— Przyszedłem, żeby was przeprosić.— On drżał z zimna.— On drżał, bo mu było zimno.— O wschodzie słońca wyruszyliśmy w drogę. — Jak tylko wzeszło słońce, wyruszyliśmy w drogę. — Przyszedłem się dowiedzieć o wasze zdrowie.— Przyszedłem, żebyście mi powiedzieli o swoim zdrowiu.

II.

93. Wskaż zdania złożone współrzędnie i podrzędnie:

W sali jadalnej wisiały różne stare portrety, ale Bronia najwięcej lubiła portret Czarnieckiego. Gdy tylko wstała ze snu, zaraz się z nim witała. — Dzień dobry, panie Stefanie! Tatko mnie opowiadał, jak pan ślicznie tę rzekę przepłynął. Słyszałam, co pan w Danii robił. Pan tak pięknie wojował, więc pana bardzo lubię. Zawsze mi się zdaje, że pan na mnie tak ładnie, ładnie patrzy.

Myszę, że pan mię także bardzo lubi. Czy to prawda, że pan Bronię lubi? — I kręciła się na paluszkach, śpiewała i wprost ojcu na kolana się rzucała.

94. W każdym zdaniu złożonym wyodrębnij zdania pojedyncze i powiedz, które z nich jest podrzędne, a które nadrzędne:

Ucieszyłem się bardzo, gdy zobaczyłem przyjaciela, którego od dawna nie widziałem. Odwiedził mię, żeby mi powiedzieć, co się z nim działo podczas naszego długiego rozstania. Z ciekawością słuchałem jego opowiadań, z których się dowiedziałem, co w ciągu ostatnich kilku lat porabiał. Czas nam minął tak prędko, że nie spostrześliśmy, jak nas zaskoczyła późna godzina wieczorna. Na pożegnanie obiecałem, że go wkrótce odwiedzę, jak tylko będę miał wolniejszą chwilę.

III.

95. Wskaż zdanie główne i zdania poboczne:

Był wczesny poranek letni, gdy wyruszyliśmy z domu, żeby odbyć wycieczkę, do której się tak dawno przygotowywaliśmy. Byliśmy w doskonałych humorach, bo byliśmy pewni, że nam będzie sprzyjała pogoda. Powietrze było tak czyste, że widzieliśmy doskonale wszystko, co tylko wzrok nasz potrafił ogarnąć. Szliśmy z początku prędko, bo przed południem chcieliśmy zdążyć do lasu, który był od nas oddalony o dziesięć kilometrów. Tam mieliśmy odpocząć, by nabrać sił do dalszej podróży, która nas jeszcze czekała. Odbyliśmy już połowę drogi, gdy nagle na niebie zaczęły się pokazywać chmury, które zapowiadały zbliżającą się burzę. Ta przykra niespodzianka zaskoczyła nas tak nagle, że w pierwszej chwili nie wiedzieliśmy, co mamy robić.

IV.

96. Powiedz, czy zdania wyróżnione pochyłym drukiem są zależne, czy niezależne i co wyrażają:

Zapadł już wieczór, *gdy powróciłem do domu.*

Nim powiesz, zastanów się przedtem dobrze.

Jak tylko przyjadę do domu, zaraz napiszę do ciebie list.

Nie wstanę od stołu, *dopóki nie odrobuję tego zadania.*

97. Wskaż zdania podrzędne i kładąc odpowiednie pytania powiedz, co one wyrażają.

Tarnina już zakwitła, gdy się rozpoczęły słowicze prace i pieśni. Kiedyśmy otrzymali tę wieść niepomyślną, ogarnął nas niepokój. Skoro zaczęły ginąć ostatnie blaski słońca, niebo zaczęło się zasnuwać jakby dymami sinymi.

98. Zdania podane w dwóch zadaniach poprzednich zmień tak, żeby się stały zdaniami złożonymi współrzędnie.

99. Przekształć te zdania tak, żeby były zdaniami złożonymi podrzędnie.

Mrok zapadł, na niebie pokazały się gwiazdy. Księżyc świecił i w ciszy głębokiej śpiewał słowik. Wyszliśmy z domu i owiało nas ciepłe powietrze letniej nocy. Wspominam ten wieczór i miło mi się robi.

100. Napisz kilka zdań związku czasowego, złożonych podrzędnie, a potem zmień je na zdania złożone współrzędnie.

V.

101. Powiedz, czy zdania wyróżnione pochyłym drukiem są zależne, czy niezależne i co wyrażają:

Drzewa się uginały, *bo był bardzo silny wiatr.*

Ściemniło się, *gdyż chmury zasłoniły cały widnokrąg.*

Ponieważ się poczuwasz do winy, przebaczam ci.

Że mam wiele roboty, muszę się śpieszyć.

102. Wskaż zdania podrzędne i kładąc odpowiednie pytania powiedz, co one wyrażają.

Morze burzyło się, ponieważ przyплыw wzbierał.—Śnieg skrzypiał pod nogami, gdyż mróz był tęgi. — Ziemia była przesycona wilgocią, ponieważ spadł obfity deszcz.— Bądź względem mnie szczery i otwarty, bo jesteś moim przyjacielem. — Obłoki się szybko rozpięchły, ponieważ w górze wiał silny wiatr.

103. Zdania podane w dwóch zadaniach poprzednich zmień tak, żeby się stały zdaniami złożonymi współzrędnie:

104. Zmień te zdania w ten sposób, żeby się stały zdaniami złożonymi podrzędnie:

Droga szła pod górę, więc posuwaliśmy się noga za nogą. Mgła zasnuła całą okolicę i nic widać nie było. Zerwał się silny wiatr i wierzchołki drzew zaczęły się kołysać. Zerwał się wiatr i tumany kurzu podniosły się na drodze.

*

105. Zwróć uwagę na zdania wyróżnione pochyłym drukiem i rozpoznaj, czy są one zależne, czy niezależne i co wyrażają:

Zęby mię tak bolały, że nie mogłem sobie miejsca znaleźć.

Piorun uderzył z taką siłą, że powalił wielki dąb.

Tak mię ta wiadomość wzruszyła, że płakałem z radości. Deszcz nas tak zmoczył, że się woda strumieniami z nas lała.

106. Wskaż zdania podrzędne i kładąc odpowiednie pytania powiedz, co one wyrażają:

Słońce tak grzało, że chmury uciekły z nieba. — Było

tak zimno, żeśmy przemarzli do kości. — Byłem tak głodny, że mi się słabo robiło. — Byłem taki szczęśliwy, że wszystkich chciałem ścisnąć z radości.

107. Każde z podanych tu zdań złożonych współzrędnie przekształć w sposób dwojaki: raz na zdanie złożone związku przyczynowego, a drugim razem na zdanie złożone związku skutkowego:

Pracowałem do późnej nocy, więc byłem bardzo zmęczony. Brat mój bardzo ładnie czyta, więc go wszyscy chętnie słuchamy. Sam zawiniłeś, nie możesz przeto mieć do nikogo żalu. Byliśmy głodni, więc jedliśmy łapczywie.

VI.

108. Rozpoznaj, czy zdania wyróżnione pochyłym drukiem są zależne, czy niezależne i co wyrażają:

Śpieszyłem się, żeby wszystko odrobić na czas.

Staram się porządnie wykończyć tę pracę, żebyście byli ze mnie zadowoleni.

Powtarzam sobie ten wiersz od czasu do czasu, żeby mi nie wyszedł z pamięci.

Zatrzymałem się w mieście, żeby tam przenocować.

109. Wskaż zdania podrzędne i kładąc odpowiednie pytania powiedz, co one wyrażają:

Gotowe stały cugi i podwoły, aby każdego odwieźć do jego gospody. — Staruszka śpieszyła do ławki, by spocząć i kosz na niej postawić. — Pistolety dobrze osłonił, żeby proch nie zwilgotniał. — Nazajutrz sultan wyprawił janczarów i Tatarów, by przeszli Dniestr i zajęli Żwaniec.— Usuwano nie ustawione jeszcze działa, aby je uchronić przed pociskami.

*

110. Zmień te zdania w ten sposób, żeby się stały zdaniami złożonymi podrzędnie związku celowego:

Odrabiam z nim zadania i po to właśnie co dzień do niego przychodzę. Spędziłem z tobą kilka godzin na zabawie, wszak po to cię odwiedziłem. — Uczymy się i po to chodzimy do szkoły. Wtulilem się w futro i mróz dzięki temu mi nie dokuczał.

VII.

111. Powiedz, czy zdania wyróżnione pochyłym drukiem są zależne, czy niezależne i co wyrażają:

Jeśli nas czyjeś opowiadanie zajmuje, słuchamy go uważnie.

Jeśli przyrzekniesz poprawę, przebaczę ci to przewinienie.

Gdybym się spóźnił, nie czekajcie na mnie.

Gdyby była pogoda, poszlibyśmy na spacer.

112. Wskaż zdania podrzędne i powiedz, co one wyrażają.

Jeśli nas opuścicie, zginiemy. — Patrz na gospodarstwo, jeśli chcesz poznać gospodarza. — Gdyby nie było błędów, nie byłoby nauki. — Gdyby nie było pracy, nie byłoby życia. — Jeśli jesteś moim przyjacielem, bądź względem mnie szczery i otwarty. — Jeśli powietrze przesyca się nadmierną wilgocią, powstaje mgła.

113. Zmień te zdania w ten sposób, żeby się stały zdaniami złożonymi podrzędnie związku warunkowego:

Zrobisz choć jeden błąd, już całe zadanie będzie na nic. Pracuj wytrwale, a dopuiesz swojego celu. Poproś, to spełnię twoje życzenie. Bądź życzliwy dla ludzi, to i ludzie będą dla ciebie życzliwi.

114. Napisz kilka zdań złożonych związku warunkowego.

Z NAUKI O GŁOSKACH.

I. GŁOSKI A LITERY.

§ 1. Głosy, z których się składa mowa ludzka, nazywają się **głoskami**.

Każda głoska ma właściwy sobie znak pisany, czyli **literę**, np. głoski (a), (d), (t), (s), (z), (ż) są znaczone w piśmie za pomocą liter: *a, d, t, s, z* i *ż* lub *rz*.

Jedne głoski znaczymy jedną literą, inne—dwoma lub nawet trzema literami, np. *a, d, t, rz, sz, cz, ch, dż, dzi* w wyrazie np. *działo*.

Glosek i liter nie należy mieszać. Litery piszemy i widzimy, głoski wymawiamy i słyszymy.

II. NARZĄDY MOWY.

§ 2. Głoski, z których się składa nasza mowa, wytwarzamy za pomocą **narządów mowy**.

Narządy mowy składają się z trzech głównych części: 1) narządu oddechowego, 2) krtani i 3) nasady (ob. rys. 1).

Narząd oddechowy składa się z **płuc** i **tchawicy**. Tchawica łączy płuca z **krtanią** (K) i wyżej położoną jamą **gardłową**.

Krtień mieści się w górnej części tchawicy i składa się z chrząstek, które nadają jej kształt krótkiej rurki. W poprzek krtani, w kierunku od przodu ku tyłowi, leżą dwa sprężyste mięśnie, zwane **wiązadłami głosowymi**. Wiazadła głosowe łączą się za pośrednictwem błon ze ścianami wewnętrznymi krtani; między wiazadłami głosowymi od przodu ku tyłowi krtani jest wolny otwór, zwany **głośnią**.

Narządy mowy znajdujące się powyżej krtani noszą wspólną nazwę **nasady**. Nasada składa się z jamy **gardłowej** (G), jamy **ustnej** (U) i jamy **nosowej** (N). W jamie ustnej wyróżniają się następujące części: 1) **wargi** (w), dolna i górna, 2) **zęby**, 3) **dziąsła**, 4) **podniebienie przednie**, **twarde** i nieruchome (na rys. pt), 5) **podniebienie tylne**, **miękkie** i ruchome (na rys. pm), i 7) **język** (na rys. j).

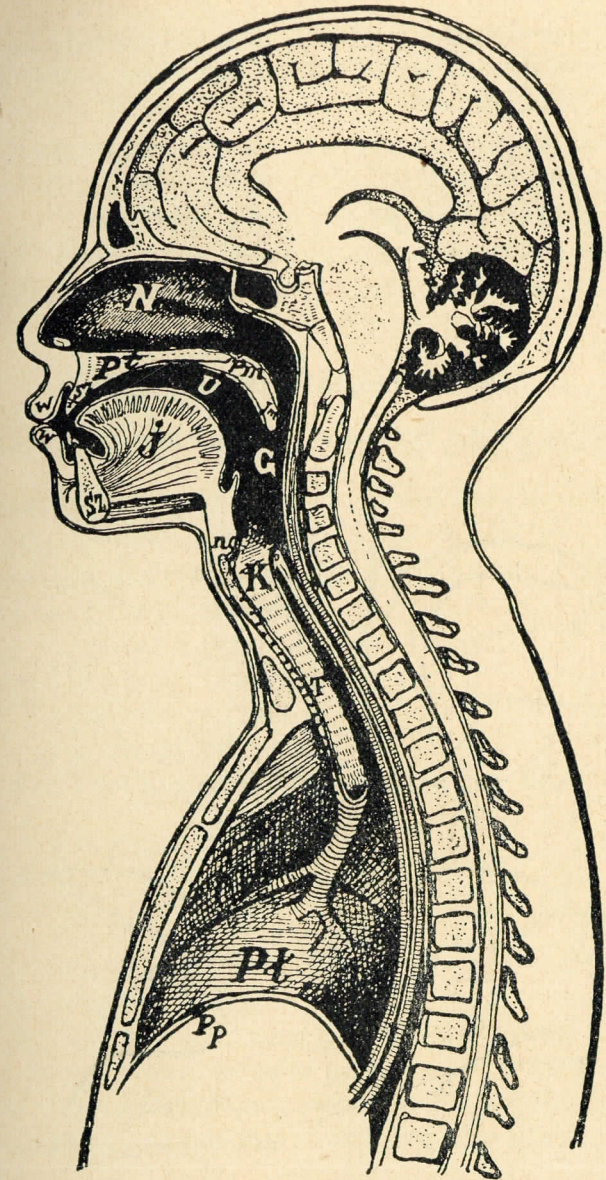
III. SYLABY.

§ 3. Głoski tworzące naszą mowę skupiają się w zespoły, zwane **syłabami**, np. *o-ko*, *u-cho*, *gło-wa*, *wło-sy*, *po-wie-ki*, *nos*, *war-gi*. Przy powolnym mówieniu uwydatnia się to bardzo wyraźnie.

Jak widać z przytoczonych wyżej przykładów, sylaby w przeważającej większości wypadków składają się z dwóch lub więcej głosek; bywają jednak także sylaby, które mają tylko jedną głoskę.

IV. RODZAJE GŁOSEK: SAMOGŁOSKI I SPÓŁGŁOSKI.

§ 4. Są dwa rodzaje głosek: samogłoski i spółgłoski. **Samogłoski** to głoski, które mogą same przez się tworzyć

Rys. 1. Narządy mowy.

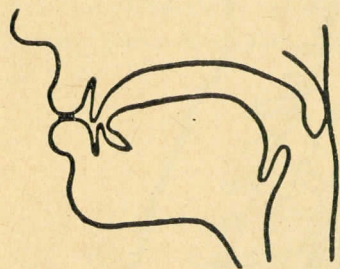
sylaby, a **spółgłoski** to głoski, które występują w sylabie tylko wspólnie z samogłoskami, np. *o-ko, u-cho, e-cho, A-dam, E-la, I-gnaś*.

Zdarza się jednak niekiedy, że w jednej sylabie występują dwie samogłoski. Wtedy tylko jedna z nich tworzy podstawę sylaby, np. *au-tor, au-to, miau-czeć*.

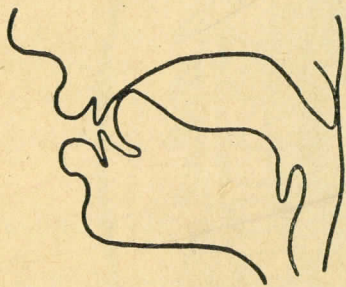
Sylaby zakończone samogłoskami nazywamy **otwartymi**, a sylaby zakończone spółgłoskami — **zamkniętymi**.

V. JAK WYMAWIAMY SPÓŁGŁOSKI.

1. Udział warg i języka w wytwarzaniu spółgłosek.

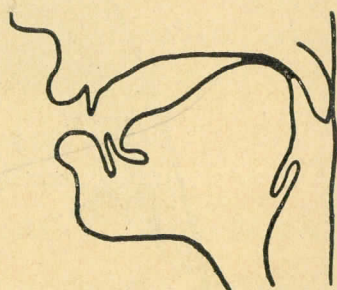

Rys. 2. Układ warg przy *p*.

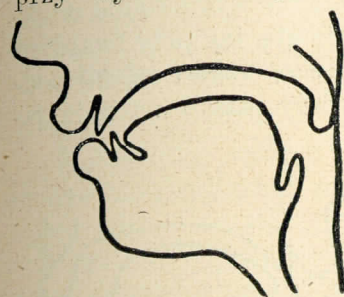
Rys. 3. Układ języka przy *t*.

§ 5. Wymawiając kolejno jedną po drugiej spółgłoski *p—t—k*, wyczuwamy, że przy wymawianiu *p* zwieramy **wargi**, przy *t* zwieramy **przód języka** z górnymi zębami, a przy wymawianiu *k* zwieramy **tył języka** z miękkim podniebieniem (ob. rys. 2, 3 i 4).

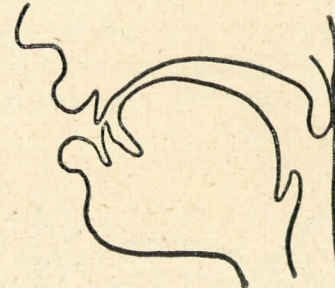

Rys. 4. Układ języka przy *k*.

§ 6. Podobnie, wymawiając spółgłoski: *f—s—ch*, spostrzegamy, że tarcie wydechu, właściwe tym spółgłoskom, przy wymawianiu *f* odczuwamy między dolną wargą

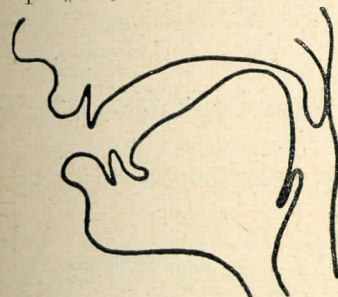

Rys. 5. Układ warg przy *f*.

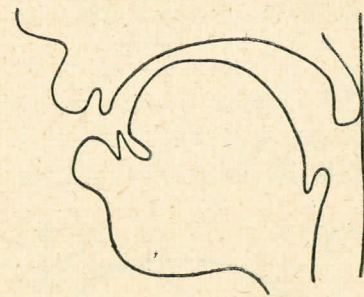

Rys. 6. Układ języka przy *s*.

a górnymi zębami (ob. rys. 5), przy wymawianiu *s* — między przodem języka a górnymi zębami (ob. rys. 6), a przy wymawianiu *ch* — między tyłem języka a miękkim

Rys. 7. Układ języka przy *ch*.

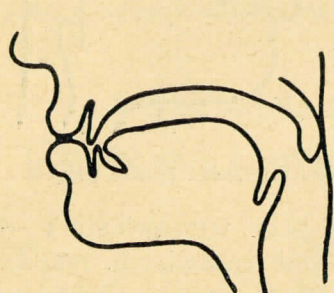
Rys. 8. Układ języka przy *ś*.

podniebieniem (ob. rys. 7). W każdym z tych trzech wypadków zbliżają się różne narządy mowy i zbliżenie to powstaje za każdym razem w innym **miejscu**.

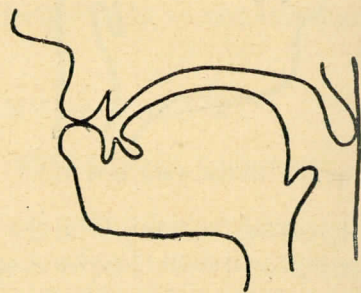
W innym znowu **miejscu** powstaje zbliżenie narządów mowy przy wymawianiu spółgłoski *ś*. Następuje tutaj zbliżenie środka języka ku podniebieniu (ob. rys. 8.).

2. Ruch środka języka.

§ 7. Język polski odróżnia spółgłoski **miękkie** i **twarde**, np. miękkie *p'*, *b'* i twarde *p*, *b*. Przy wymawianiu miękkiego *p'* wargi tak samo się zwierają, jak przy twardym *p*, ale język środkową swoją częścią wznosi się ku podniebieniu, gdy przy twardym *p* leży płasko na dnie jamy ustnej.

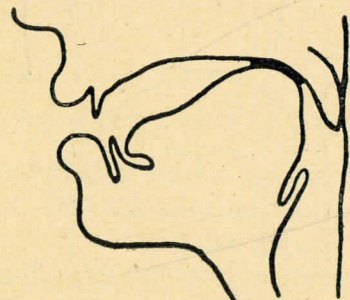
Rys. 9. Układ warg i języka przy *p* i *b* twardym.

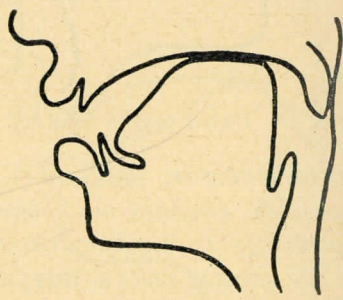
Rys. 10. Układ warg i języka przy *p'* i *b'* miękkim.

Taka sama różnica zachodzi między spółgłoską *b'* a *b* (ob. rys. 9 i 10).

§ 8. Ruch środka języka ku podniebieniu jest, jak

Rys. 11. Układ języka przy *k* lub *g*.

Rys. 12. Układ języka przy *k'* lub *g'*.

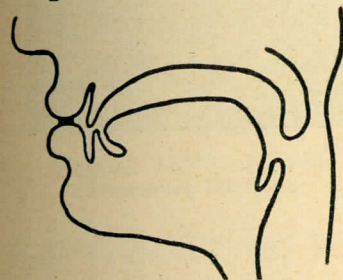
wiemy (ob. rys. 8), właściwy także spółgłoskom *s* i *z*, są to więc także spółgłoski miękkie.

Miękkie są również spółgłoski *k'*, *g'*, *ch'* (ob. rys. 11 i 12).

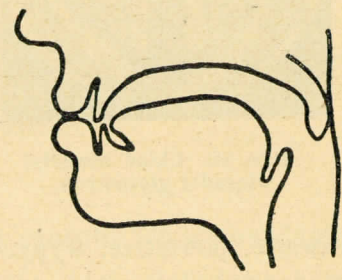
3. Udział podniebienia miękkiego w wytwarzaniu spółgłosek.

§ 9. Niekiedy wydech przepływa przez nos, np. przy wymawianiu spółgłoski *m*.

Jak widać z załączonych rysunków, przepuszczanie wydechu przez jamę nosową zależy od położenia **miękkiego podniebienia**. Kiedy się ono opuszcza tak, jak to

Rys. 13. Układ narządów mowy przy *m*.

Rys. 14. Układ narządów mowy przy *b*.

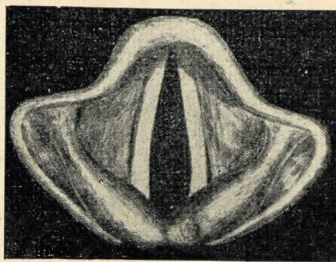
widać na rysunku 13, wtedy przejście do jamy nosowej jest dla wydechu otwarte. Przeciwnie, jeżeli podniebienie miękkie cofa się w tył i podnosząc w górę zwierają się ze ścianą jamy gardłowej, przejście do jamy nosowej jest dla wydechu zamknięte, jak np. przy spółgłosce *b* (ob. rys. 14).

Spółgłoska *m* ma taki sam układ warg i języka, jak spółgłoska *b*, w przeciwieństwie jednak do niej ma otwarcie nosowe, nazywamy ją przeto spółgłoską **nosową**. Nosowymi są również spółgłoski *m'*, *n*, *ń*.

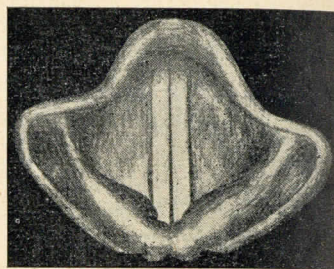
4. Udział wiązadeł głosowych w wytwarzaniu spółgłosek.

§ 10. Na brzmienie spółgłosek wpływają także **wiązadła głosowe**. Wiazadła głosowe mogą się zsuwać bądź rozsuwać, a w związku z tymi ruchami mogą przybierać dwojaki układ:

1) albo są szeroko otwarte (ob. rys. 15), 2) albo się zbliżają ku sobie (rys. 16). Gdy wiazadła głosowe są

Rys. 15. Układ otwarty wiązadeł głosowych.

Rys. 16. Układ zsunięty wiązadeł głosowych.

rozwarłe, powietrze, wypychane z płuc, przepływa przez krtani swobodnie, gdy natomiast wskutek zbliżenia się wiązadeł głosowych otwór krtani jest znacznie zwężony, wtedy powietrze, wypychane z płuc, naciska na wiazadła głosowe i wywołuje ich drgania. Drgania te udzielają się wydechowi i wskutek tego powstaje w krtani **dźwięk**.

Spółgłoski, przy których wytwarzaniu drgają wiazadła głosowe, są spółgłoskami **dźwięcznymi**, np. *b, d, z*, a te, przy których wytwarzaniu wiazadła głosowe nie drgają, są spółgłoskami **bezdźwięcznymi**, np. *p, t, s*.

§ 11. Odróżniać spółgłoski dźwięczne od bezdźwięcznych można przede wszystkim za pomocą słuchu. Jeżeli zatkamy szczelnie palcami uszy i będziemy wymawiali kolejno brzmienia spółgłosek: *s — z, sz — ż, ś — ź, c — dz...*,

to przy wymawianiu dźwięcznych odczujemy w uszach silne dudnienie, którego przy wymawianiu spółgłosek bezdźwięcznych wyczuwać nie będziemy.

Spółgłoski dźwięczne można odróżnić od bezdźwięcznych także za pomocą dotyku.

Wystarczy mocno przycisnąć krtani palcem lub położyć dłoń na ciemieniu, żeby przy wymawianiu spółgłosek dźwięcznych wyczuć wyraźne drżenia, których nie wyczuwamy przy wymawianiu spółgłosek bezdźwięcznych.

§ 12. Spółgłoski bezdźwięczne mają zwykle odpowiednie dźwięczne, a spółgłoski dźwięczne—odpowiednie bezdźwięczne, np. bezdźwięcznym: *p, f, t, s, c...* odpowiadają dźwięczne: *b, w, d, z, dz...* Niekiedy brak takich odpowiedniości. Spółgłoski dźwięczne: *m, m', n, Ń, r, ł, l*, nie mają odpowiednich bezdźwięcznych, a spółgłoski: *ch, ch'*, nie mają odpowiednich dźwięcznych.

5. Podział spółgłosek według sposobu ich wymawiania.

§ 13. Język polski warstw wykształconych ma 36 spółgłosek; spółgłoski te można podzielić na następujące grupy:

1) Ze względu na udział warg i języka:

Wargowe, np. *b, p, w, m*.

Przedniojęzykowe, np. *d, s, ż, dz, cz, n, l, r*.

Średniojęzykowe, np. *j, ź, ś, ć*.

Tylnojęzykowe, np. *g, k, ch*.

2) Ze względu na ruch środka języka bądź brak tego ruchu:

Twarde, np. *b, p, m, z, ż, c, cz, r, g*.

Miękkie, np. *b', m', f', Ń, j, ś, dz*.

3) Ze względu na udział podniebienia miękkiego:

Nosowe, np. *m, n*.

Ustne, np. *b, d, t, z, s, k*.

4) Ze względu na udział wiązań głosowych:

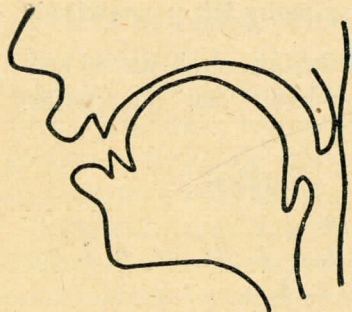
Dźwięczne, np. *b, d, z, ż, dz*.

Bezdźwięczne, np. *p, t, s, sz, c*.

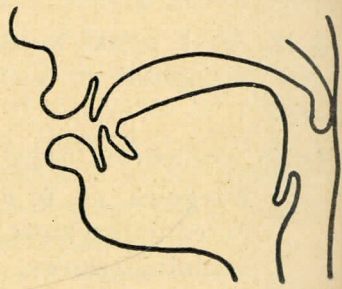
VI. JAK WYMAWIAMY SAMOGŁOSKI.

1. Udział języka w wytwarzaniu samogłosek.

§ 14. Przy wymawianiu *i* język wysuwa się naprzód i ku górze podnosi się jego przód, a przy wymawianiu *u* język cofa się w tył i podnosi się ku górze jego tył (ob. rys. 17 i 18).

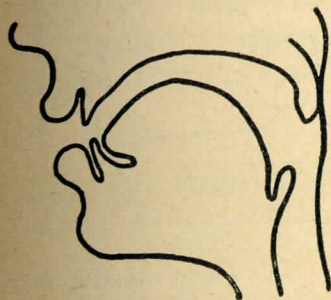
Rys. 17. Układ języka przy *i*.

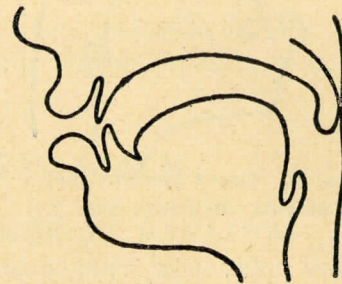
Rys. 18. Układ języka przy *u*.

Podobne różnice w ruchach języka zachodzą między samogłoskami: *e—o*. I tu także przy wymawianiu samogłoski *e* język wysuwa się ku przodowi i podnosi się ku

górze jego przód, a gdy wymawiamy *o*, język cofa się w tył i podnosi ku górze jego tył (ob. rys. 19 i 20).

Rys. 19. Układ języka przy *e*.

Rys. 20. Układ języka przy *o*.

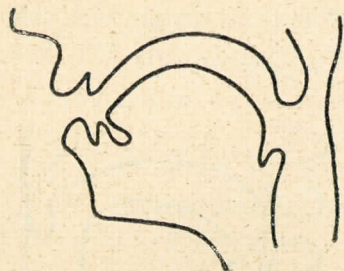
Dla unaocznienia tych przeciwieństw w ruchach języka samogłoski *e, i* nazywamy **przednimi**, a samogłoski *o, u* **tylnymi**. — Tylna jest także samogłoska *a*. Samogłoskę natomiast *y* zaliczamy do przednich.

§ 15. Przy *a* język leży najniżej w jamie ustnej, przy samogłoskach *e, o* podnosi się dość znacznie w górę, a przy *i, y, u* przybiera położenie najwyższe. Zależnie od tych ruchów języka samogłoskę *a* nazywamy **niską**, samogłoski *e, o* — **średnimi**, a samogłoski *i, y, u* — **wysokimi**.

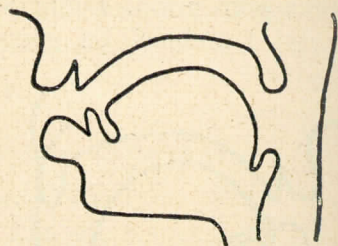
2. Udział miękkiego podniebienia w wytwarzaniu samogłosek.

§ 16. Przy wymawianiu *a, ę* podniebienie miękkie jest opuszczone (ob. rys. 21 i 22), a przy *o, e* przywiera do ściany jamy gardłowej (ob. rys. 19 i 20).

W związku z tym przy wymawianiu *a, ę* wydech przepływa przez usta i przez nos, a przy wymawianiu *o, e*

Rys. 21. Układ języka i podniebienia miękkiego przy *e*.

Rys. 22. Układ języka i podniebienia miękkiego przy *a*.

tylko przez usta. Samogłoski *a*, *e* nazywamy **nosowymi**, a *o*, *e* — **czystymi**. Do czystych należą także samogłoski: *a*, *y*, *i*, *u*.

3. Udział wiązań głosowych w wytwarzaniu samogłosek.

§ 17. Samogłoski, tak samo jak spółgłoski dźwięczne, są głoskami dźwięcznymi. Dźwięczność ich, tak samo jak dźwięczność spółgłosek, powstaje wskutek drgania wiązań głosowych.

Bezdzwięcznie, to jest bez drgania wiązań głosowych, wymawiamy samogłoski tylko w szepcie.

4. Podział samogłosek według sposobu ich wymawiania.

§ 18. Język polski warstw wykształconych narodu ma osiem samogłosek: *a*, *o*, *u*, *e*, *y*, *i*, *a*, *e*.

Samogłoski te, według sposobu ich wymawiania, można podzielić na następujące klasy:

- 1) Ze względu na udział języka:
 - a) **Przednie:** *i*, *y*, *e*, *e*.
 - Tylne:** *u*, *o*, *a*, *a*.

- b) **Niskie:** *a*.
- Średnie:** *e*, *e*, *o*, *a*.
- Wysokie:** *i*, *y*, *u*.

2) Zależnie od udziału miękkiego podniebienia wyróżniamy samogłoski **nosowe:** *a*, *e*. i **ustne:** *a*, *o*, *u*, *e*, *y*, *i*.

Z NAUKI O WYRAZACH.

I. CZĄSTKI SŁOWOTWÓRCZE WYRAZÓW.

1. Budowa słowotwórcza wyrazów.

§ 19. Wyrazy takie, jak np.

1) rola	2) pole	3) gaj	4) góra
rolny	polny	zagajnik	podgórze
rolnik	polowy	gajowy	górski
rolniczy	polować		górnny

mają wspólną cząstkę, która się w nich powtarza.

Wyrazy takie tworzą jedną **rodzinę** i nazywają się wyrazami **pokrewnymi**. Powtarzającą się w nich cząstkę wspólną nazywamy **rdzeniem**.

W przytoczonych wyżej szeregach wyrazów pokrewnych rdzeniami są cząstki wyróżnione tłustym drukiem, *rol-*, *pol-*, *gaj-*, *gór-* (*górz-*).

§ 20. Wyraz *gaj* ma sam tylko rdzeń, w innych prócz rdzenia są także cząstki dodatkowe, np. *rol-a*, *rol-nik*, *pol-owy*, *za-gaj-nik*.

Te cząstki dodatkowe wyrazów zjawiają się albo przed rdzeniem, albo po nim. Cząstki, które się zjawiają w wyrazie przed rdzeniem, nazywają się **przedrostkami**, np. *za-gaj-nik*, *pod-górz-e*, a te, które w wyrazie zajmują

miejsce po rdzeniu, nazywają się przyrostkami, np. *rol-a*, *rol-ny*, *rol-nik*, *gaj-owy*.

Rdzenie, przyrostki i przedrostki nazywamy częstkami słowotwórczymi wyrazów.

2. Znaczenie przyrostków.

§ 21. Wyrazy takie, jak np. *domek*, *daszek*, *kominek*, *dymek*, mają wspólny przyrostek *-ek* i przez to są do siebie podobne.

Ale nie jest to jedyne ich podobieństwo. Wyraz *domek* oznacza *mały dom*, wyraz *daszek* oznacza *mały dach*, wyraz *kominek* oznacza *mały komin*, a wyraz *dymek* oznacza *mały dym*... Wyrazy te mają więc podobne znaczenie, bo każdy oznacza jakąś rzecz małą.

To podobieństwo znaczenia pozostaje w związku ze wspólnością przyrostka *-ek*. Przyrostki nadają więc wyrazom określone znaczenie.

§ 22. Często jeden i ten sam przyrostek ma różne znaczenia. Np.

1) <i>ryba</i>	2) <i>nauczyciel</i>	3) <i>zwozić</i>
<i>rybka</i>	<i>nauczycielka</i>	<i>zwózka</i>

W rzeczowniku *rybka* przyrostek *-ka* oznacza zdrobniałość, w rzeczowniku *nauczycielka* — osobę rodzaju żeńskiego, a w rzeczowniku *zwózka* — czynność.

3. Znaczenie przedrostków.

§ 23. Wyrazy: *przedmieście*, *przedmurze*, *przedsionek*, mają: 1) wspólny przedrostek *przed-* i 2) podobne znaczenie, bo każdy z nich oznacza miejsce, które się *przed* czymś znajduje: *przedmieście* to dzielnica *przed* miastem,

przedmurze to miejsce *przed* murem, *przedsionek* to część domu *przed* sienią. Podobieństwo znaczenia tych wyrazów łączy się z przedrostkiem *przed*. Przedrostki mają więc wyraźne znaczenie.

§ 24. Często jeden i ten sam przedrostek ma różne znaczenia. Np.

1) <i>płynąć</i>	2) <i>lać</i>
<i>przepłynąć</i>	<i>przebrać</i>

Różne znaczenia właściwe przedrostkowi *prze-* najlepiej się uwydatniają, gdy je porównamy w następujących przykładach: 1) *Statek przepłynął koło miasta, nie zatrzymując się ani na chwilę.* — *Statek przepłynął rzekę z jednego brzegu na drugi.* 2) *Przebrałem zupę z garnka do wazy.* — *Nalewałem zupę i przez nieuważę przebrałem.*

II. ZNACZENIE REALNE I ETYMOLOGICZNE WYRAZÓW.

§ 25. Każdy wyraz, który dobrze znamy, jest dla nas wyrazem zrozumiałym, bo zawsze coś oznacza. Gdy wymawiamy lub słyszymy wyrazy: *koń*, *pies*, *kot*, *krowa*, *owca*, to w związku z nimi przychodzą nam na myśl obrazy znanych nam zwierząt domowych. Gdy znowu używamy wyrazów: *pisać*, *czytać*, *mówić*, *rysować*, *malować*, to przychodzą nam na myśl określone czynności, a w związku z wyrazami: *dobry*, *zły*, *ładny*, *brzydki*, *wysoki*, *niski*, przychodzą nam na myśl określone właściwości.

Każdy wyraz zawsze więc coś oznacza, ma jakieś znaczenie. Znaczenie to nazywamy **realnym**.

§ 26. Wyrazy: *kropidło*, *mydło*, *gardło*, *skrzydło*, także mają znaczenie realne. Gdy ich używamy, rozumiemy,

co one oznaczają. Kiedy się jednak bliżej zastanowimy, uderzy nas jeden bardzo znamieny szczegół. Znaczenia wyrazów: *kropidło*, *mydło*, mogliśmy się domyślić, nawet gdybyśmy ich dobrze nie znali. Domyślilibyśmy się, że wyraz *kropidło* oznacza jakąś rzecz, która służy do kropienia, a wyraz *mydło* oznacza rzecz, która służy do mycia. Znaczenie realne tych wyrazów wydobylibyśmy ze znaczenia ich cząstek słowotwórczych.

Znaczenie wyrazu, które się daje wyprowadzić ze znaczenia jego cząstek słowotwórczych, nazywamy znaczeniem **etymologicznym**.

§ 27. Zwykle znaczenie realne wyrazu zgadza się z jego znaczeniem etymologicznym, czasem jednak jest brak tej zgodności.

Jeśli się, na przykład, zastanowimy nad znaczeniem etymologicznym wyrazów *miednica* czy *bielizna*, to spostrzeżemy, że znaczenie to niezupełnie się zgadza ze znaczeniem realnym tych wyrazów. Z ich cząstek słowotwórczych wynika, że *miednica* powinna oznaczać jakieś naczynie *miedziane*, a *bielizna* — ubranie *białe*.

Niegdyś tak było istotnie. Wtedy znaczenie realne zgadzało się ze znaczeniem etymologicznym tych wyrazów, ale dziś jest inaczej. Dziś *miednice* rzadko robi się z miedzi, częściej z blachy, porcelany lub gliny, a *bielizna* bywa nie tylko biała, lecz także kolorowa.

III. ZNACZENIE WŁAŚCIWE I PRZENOŚNE WYRAZÓW.

§ 28. Wyrazów możemy używać w ich znaczeniu **właściwym** lub **przenośnym**, np.

- 1) *Janek zasnął w miękkiej pościeli.*
- 2) *Pod miękką śniegu pościelą zasnąły krzewy i ziola.*

Wyrazy *pościel* i *zasnął* w zdaniu pierwszym są użyte w znaczeniu **właściwym**, bo to jest zwykle ich znaczenie, wyraz *pościel* oznacza tutaj poduszki, kołdrę i siennik lub materac; wyraz *zasnął* oznacza zapadnięcie w stan snu; w wypadku drugim te same wyrazy zostały użyte w znaczeniu **przenośnym**, bo mają tu niezwykle dla siebie znaczenie: wyraz *pościel* oznacza tu nie kołdrę, poduszki i siennik, lecz puszystą powłokę śniegu, która białością swoją i puszystością przypomina nam zwykłą pościel; a wyraz *zasnąły*, gdy mowa o krzewach i ziołach, oznacza nie zwykły stan snu, właściwy ludziom i zwierzętom, lecz podobny do niego stan zimowej martwoty roślin.

Właściwym nazywamy to znaczenie, które nadajemy wyrazom w ich zwykłym użyciu; **przenośnym** nazywamy to znaczenie, które wyrazy otrzymują niekiedy w pewnych wypadkach.

Mowa nasza pełna jest znaczeń przenośnych, spotykamy je nie tylko w książkach, lecz także w życiu codziennym na każdym kroku, np. *złote serce*, *twarda dusza*, *gorzkie zmartwienie*, *cierpkie słowo*, *ramiona drzew*, *strumień światła*, *ziarno nauki*.

IV. WYRAZY BLISKOZNACZNE.

§ 29. Różnice, jakie zachodzą między wyrazami w ich znaczeniu, zazwyczaj bywają bardzo wyraźne, a niekiedy nawet przeciwstawiają się sobie; są jednak także takie wyrazy, których znaczenia bardzo się do siebie nawzajem zbliżają.

Różnice znaczeniowe między wyrazami: *koń* a *pies*, *las* a *pole*, *niebieski* a *czerwony*, *stać* a *leżeć*, są zupeł-

nie wyraźne. Wyrazy: *długi* a *krótki*, *szeroki* a *wąski*, *dobry* a *zły*, mają znaczenie przeciwne. A wyrazy: *koń—rumak—szkapa*, *las—gaj—bór*, *niebieski—błękitny—modry*, *czerwony—pąsowy—purpurowy*, *ładny—piękny—śliczny*, *bać się—lękać się—obawiać się*, mają znaczenia bardzo podobne. Takie wyrazy o podobnym znaczeniu nazywamy wyrazami **bliskoźnacznymi**. Dzięki tej bliskości ich znaczenia możemy nieraz jedno z nich zastępować drugimi. W ten sposób urozmaicamy sposoby swojego wystąpienia, ale musimy zawsze w takich razach pamiętać, że mamy do czynienia z wyrazami bliskoźnacznymi, a nie jednoźnacznymi, i że nieraz zamiana jednego wyrazu na drugi może wywołać zmianę całej myśli.

V. ODMIANA RZECZOWNIKÓW.

1. Przypadki, ich końcówki i tematy.

§ 30. Rzeczowniki odmieniają się przez przypadki i liczby. Np. *Słońce już zaszło, zamigotała pierwsza gwiazda. W odbłaskach słońca, które się schowało za widnokrąg, różowiła się na niebie zorza wieczorna. Wkrótce całe niebo pokryło się gwiazdami. Po niejakiem czasie wszedł księżyc. W blaskach księżycy zbladły gwiazdy.*

Za pomocą przypadków oznaczamy, jaką częścią zdania są rzeczowniki w zdaniu. Np. *Ręka rękę myje. — Głowa głowie radzi.*

W języku polskim rozróżniamy sześć przypadków: mianownik, dopełniacz, celownik, biernik, narzędnik i miejscownik.

Odpowiadają one na następujące pytania:

Mianownik: *kto? co?*
 Dopełniacz: *kogo? czego? czyj?*
 Celownik: *komu? czemu?*
 Biernik: *kogo? co?*
 Narzędnik: *kim? czym? z kim? z czym?*
 Miejscownik: *w kim? w czym? o kim? o czym? przy kim? przy czym?...*

Oprócz tych sześciu przypadków rzeczowniki przybierają jeszcze siódmą postać, zwaną **wołaczem**. Np. *Pamiętaj o mnie, przyjacielu! — Wybacz mi, matko!*

Zmianianie się rzeczowników według przypadków nazywa się **odmianą** albo **deklinacją**.

§ 31. W deklinacji wyodrębniają się wyraźnie dwie części wyrazu: **temat** i **końcówka**; temat we wszystkich przypadkach jest ten sam, a końcówki się zmieniają.

Np.

1. Liczba pojedyncza.

M. sąsiad	sad	uczeń	kamień
D. sąsiada	sadu	ucznia	kamienia
C. sąsiadowi	sadowi	uczniowi	kamieniowi
B. sąsiada	sad	ucznia	kamień
W. sąsiedzie!	sadzie!	uczniu!	kamieniu!
N. sąsiadem	sadem	uczniem	kamieniem
Mc. (o) sąsiedzie	(o) sadzie	(o) uczniu	(o) kamieniu.

Liczba mnoga.

M. sąsiedzi	sady	uczniowie	kamienie
D. sąsiadów	sadów	uczniów	kamieni
C. sąsiadom	sadom	uczniom	kamieniom
B. sąsiadów	sady	uczniów	kamienie
W. sąsiedzi!	sady!	uczniowie!	kamienie!
N. sąsiadami	sadami	uczniami	kamieniami
Mc. (o) sąsiadach	(o) sadach	(o) uczniach	(o) kamieniach.

2. Liczba pojedyncza.			
M.	skrzydło	pole	imię jagnię
D.	skrzydła	pola	imienia jagnięcia
C.	skrzydłu	polu	imieniu jagnięciu
B.	skrzydło	pole	imię jagnię
W.	skrzydło!	pole!	imię! jagnię!
N.	skrzydłem	polem	imieniem jagnięciem
Mc.	(o) skrzydle	(o) polu	(o) imieniu (o) jagnięciu.

Liczba mnoga.			
M.	skrzydła	pola	imiona jagnięta
D.	skrzydeł	pól	imion jagnięt
C.	skrzydłom	polom	imionom jagniętom
B.	skrzydła	pola	imiona jagnięta
W.	skrzydła!	pola!	imiona! jagnięta!
N.	skrzydłami	polami	imionami jagniętami
Mc.	(o) skrzydłach	(o) polach	(o) imionach (o) jagniętach.

3. Liczba pojedyncza.			
M.	chata	ziemia	praca gospodyni
D.	chaty	ziemi	pracy gospodyni
C.	chacie	ziemi	pracy gospodyni
B.	chatę	ziemię	pracę gospodynię
W.	chato!	ziemio!	praco! gospodynio!
N.	chatą	ziemią	pracą gospodynią
Mc.	(o) chacie	(o) ziemi	(o) pracy (o) gospodyni.

Liczba mnoga.			
M.	chaty	ziemie	prace gospodynie
D.	chat	ziem	prac gospodyń
C.	chatom	ziemiom	pracom gospodyniom
B.	chaty	ziemie	prace gospodynie
W.	chaty!	ziemie!	prace! gospodynio!
N.	chatami	ziemiemi	pracami gospodyniami
Mc.	(o) chatach	(o) ziemiach	(o) pracach (o) gospodyniach.

4. Liczba pojedyncza.			
M.	sieć	dłoń	rzecz noc
D.	sieci	dłoni	rzeczy nocy
C.	sieci	dłoni	rzeczy nocy
B.	sieć	dłoń	rzecz noc
W.	sieci!	dłoni!	rzeczy! nocy!
N.	siecią	dłonią	rzeczą nocą
Mc.	(o) sieci	(o) dłoni	(o) rzeczy (o) nocy.

Liczba mnoga.			
M.	sieci	dłonie	rzeczy noce
D.	sieci	dłoni	rzeczy nocy
C.	sieciom	dłoniom	rzeczom nocom
B.	sieci	dłonie	rzeczy noce
W.	sieci!	dłonie!	rzeczy! noce!
N.	sieciami	dłoniami	rzeczami nocami
Mc.	(o) sieciach	(o) dłoniach	(o) rzeczach (o) nocach.

2. Właściwości tematu w deklinacji rzeczowników.

§ 32. Jak widać z podanych wyżej wzorów, temat w deklinacji rzeczowników, choć pozostaje we wszystkich przypadkach ten sam, zmienia często swoją postać.

Wymiana tematów w deklinacji rzeczowników polega na tym, że 1) wymieniają się w nich samogłoski *a—e, o—e, o—ó, e—ą*, np. *sąsiad—sąsiedzi-e, anioł—aniel-e, dół—doły, węź—węź-e*; 2) wymieniają się końcowe spółgłoski tematu, twarde na miękkie lub twarde *k, g, ch, r* na twarde *c, cz, dz, ź, sz, rz*, np. *ryb-a, rybi-e, chat-a—chaci-e, ręk-a—ręc-e, człek—człecz-e, nog-a—nodz-e, Bóg—Boż-e, much-a—muss-e, nor-a—norz-e*; 3) zanika samogłoska *e*, np. *sen—sn-y, le-n—ln-y, pień—pni-e, skrzydł-o—skrzydeł*; 4) wymieniają się lub zanikają pewne przyrostki, np. *jagni-ę, jagni-ęci-a, jagni-ęt-a, strzemi-ę—strzemi-eni-a—strzemi-on-a*.

3. Właściwości końcówek i podział rzeczowników na gromady deklinacyjne.

§ 33. Nieraz w jednym i tym samym przypadku i liczbie różne rzeczowniki mają różne końcówki, czyli różnie się odmieniają (ob. wzory deklinacji w § 31).

Rozróżnić należy cztery gromady deklinacyjne, czyli cztery różne **deklinacje**.

1) Do deklinacji pierwszej, **męskiej**, należą rzeczowniki rodzaju męskiego zakończone w mianowniku liczby pojedynczej na spółgłoskę twardą lub miękką, zdrobniałe na *-o* i nazwiska cudzoziemskie na *-o*, np. *chłop, krzak, koń, niedźwiedź; Władzio, Kazio; Tasso*.

2) Do deklinacji drugiej, **nijakiej**, należą rzeczowniki rodzaju nijakiego zakończone w mianowniku liczby pojed. na *-o*, *-e* lub *-ę*, np. *okno, skrzydło; pole, zboże; imię, jagnię*.

3) Do deklinacji trzeciej, **żeńskiej samogłoskowej**, należą rzeczowniki żeńskie zakończone w mianowniku liczby pojed. na samogłoskę *-a* lub *-i*, męskie na *-a* oraz nazwiska polskie i słowiańskie na *-o*, np. *chata, stodoła, dusza, praca, kropla, szyja, lekcja; pani, gospodyni; cieśla; Fredro, Moniuszko, Szewczenko*.

4) Do deklinacji czwartej, **żeńskiej spółgłoskowej**, należą rzeczowniki żeńskie zakończone w mianowniku liczby pojed. na spółgłoskę, np. *wieś, sień, łódź, postać, krew, rzecz, noc, mysz*.

4. Uwagi o końcówkach niektórych przypadków w deklinacji rzeczowników.

§ 34. Biernik liczby pojedynczej w deklinacji męskiej w rzeczownikach **żywotnych** zgadza się z dopełniaczem, a w rzeczownikach **nieżywotnych** — z miano-

wnikiem, np. *pan — (widziałem) pana, koń — (widziałem) konia; dom — (widziałem) dom, dąb — (widziałem) dąb*.

W bierniku liczby mnogiej zgadzają się rzeczowniki męskie również z dopełniaczem lub biernikiem, z dopełniaczem — **osobowe**, z biernikiem — **niesobowe**, np. *sąsiedzi — (widziałem) sąsiadów, konie — (widziałem) konie, domy — (widziałem) domy*.

§ 35. Mianownik liczby mnogiej ma w rzeczownikach męskich końcówki: *-owie, -i, -y, -e, -a*, np. *synowie, sąsiedzi, ogrody, górale, grunta*.

Użycie każdej z tych końcówek zależy albo od znaczenia rzeczownika, albo od tematu, albo też od panującego zwyczaju.

Wyrazy takie, jak *sąsiad — sąsiedzi, chłop — chłopci*, a z drugiej strony *ogród — ogrody, snop — snopy* wskazują, że końcówka *-i* jest właściwa rzeczownikom osobowym, a końcówka *-y* — rzeczownikom niesobowym. Ale w rzeczownikach, których tematy kończą się spółgłoską *k* lub *g*, jest odwrotnie: osobowe, jak *Polak — Polacy, Norweg — Norwedzy*, mają końcówkę *-y*, a niesobowe, jak *ptak — ptaki, stóg — stogi*, mają końcówkę *-i*. Tutaj więc końcówka zależy nie tylko od znaczenia rzeczownika, ale także od jego tematu.

A znowu takie przykłady, jak: *leń — lenie, cień — cienie, kamień — kamienie; przyjaciel — przyjaciele, pal — pale* — wskazują, że końcówka *-e* jest właściwa rzeczownikom miękkotematowym, ale jest niezależna od ich znaczenia.

Czasami o końcówce rozstrzyga tylko zwyczaj. Na przykład wśród osobowych jedne mają końcówkę *-owie*, inne *-i* lub *-y*; *kasztelan — kasztelanowie, hetman — hetmani, Polak — Polacy*.

§ 36. Narzędnik liczby mnogiej w rzeczownikach wszystkich deklinacji ma końcówkę *-ami*, np. *sąsiadami, wozami, stadami, chatami, paniami, wsiami, rzeczami*. Tylko niektóre rzeczowniki miękkotematowe (męskie i żeńskie) mają w narzędniku liczby mnogiej końcówkę *-mi*, np. *liśmi, gościmi, dłońmi, gałęźmi, kościmi*.

5. Ważniejsze osobliwości w odmianie rzeczowników.

§ 37. Rzeczownik *rok* tworzy liczbę mnogą od innego rdzenia i ma formę *lata*.

Rzeczownik *człowiek* ma również w liczbie mnogiej inny rdzeń i tworzy formy: *ludzie, ludzi, ludziom* itd.

§ 38. Rzeczowniki zakończone na *-anin* mają następującą deklinację:

Liczba pojedyncza.	Liczba mnoga.
M. mieszczanin	mieszczani-e
D. mieszczan-in-a	mieszczan
C. mieszczan-in-owi	mieszczan-om
B. mieszczan-in-a	mieszczan
W. mieszczan-ini-e!	mieszczani-e!
N. mieszczan-in-em	mieszczan-ami
Mc. (o) mieszczan-ini-e	(o) mieszczan-ach.

Rzeczowniki na *-anin* zatracają w tematach liczby mnogiej przyrostek *-in-*, na przykład: *mieszczan-in-owi* — *mieszczan-om*. Do innych osobliwości tych rzeczowników należy, że w mianowniku liczby mnogiej mają końcówkę *-e*, jak tematy miękkie, zamiast normalnej końcówki *-i*; dopełniacz liczby mnogiej ma w nich postać czystego tematu bez końcówki przypadkowej.

§ 39. Taką samą postać czystego tematu bez końcówki przypadkowej mają w dopełniaczu nazwy krajów odmie-

niające się według deklinacji męskiej, a używane tylko w liczbie mnogiej, np. *Prusy* — *Prus*, *Czechy* — *Czech*, *Włochy* — *Włoch*, *Węgry* — *Węgier*, *Niemcy* — *Niemiec*.

Niektóre z tych rzeczowników mają w miejscowniku końcówkę *-ech*, np. *Włochy* — *we Włoszech*, *Niemcy* — *w Niemczech*.

§ 40. Odmiana rzeczownika *przyjaciel*:

Liczba pojedyncza.	Liczba mnoga.
M. przyjaciel	przyjaciel-e
D. przyjaciel-a	przyjaciół
C. przyjaciel-owi	przyjaciół-om
B. przyjaciel-a	przyjaciół
W. przyjaciel-u!	przyjaciel-e!
N. przyjaciel-em	przyjaciół-mi
Mc. (o) przyjaciel-u	(o) przyjaciół-ach.

Rzeczownik *przyjaciel* ma w deklinacji trzy wymieniające się tematy: *przyjaciel-*, *przyjaciół-*, i *przyjaciół!*; temat miękki występuje w liczbie pojedynczej; tematy twarde — w liczbie mnogiej, oprócz mianownika i wołacza, gdzie jest temat miękki. Dopełniacz liczby mnogiej tego rzeczownika nie ma końcówki przypadkowej, a narzędnik liczby mnogiej ma końcówkę *-mi*.

§ 41. Rzeczowniki *brat* i *ksiądz* mają w liczbie mnogiej następującą odmianę:

M. bracia	księża
D. braci	księży
C. braciom	księżom
B. braci	księży
W. bracia!	księża!
N. braćmi	księżmi
Mc. (o) braciach	(o) księżach.

§ 42. Rzeczownik *akt* może przybierać w mianowniku liczby mnogiej dwojaką postać: *akty* lub *akta*, zależnie od znaczenia: *akty* to części sztuki teatralnej lub części jakiegoś zjawiska, a *akta* to dokumenty, papiery urzędowe.

Zwyczaj pozwala na używanie form: *grunty* lub *grunta*, *koszty* lub *koszta* bez uwydatniania jednak jakichkolwiek różnic w znaczeniu.

Rzeczownikom *król*, *mąż* w zwykłej mowie nadajemy formę *królowie*, *mężowie*, ale w formie uroczystej używamy form *króle*, *mężę*, np. w opisie zwycięstwa polskiego pod Wiedniem czytamy u Konopnickiej: *z dziwem stają obce króle*.

§ 43. Odmiana rzeczowników nijakich obcego pochodzenia, zakończonych na *-um*:

Liczba pojedyncza.	Liczba mnoga.
M., W. gimnazjum	gimnazja
D. gimnazjum	gimnazjów
C. gimnazjum	gimnazjom
B. gimnazjum	gimnazja
N. gimnazjum	gimnazjami
Mc. (w) gimnazjum	(w) gimnazjach.

Rzeczowniki obcego pochodzenia na *-um* w liczbie pojedynczej nie odmieniają się wcale; w liczbie mnogiej mają końcówki regularne deklinacji nijakiej, tylko w dopełniaczu kończą się na *-ów*.

§ 44. Rzeczowniki *oko* i *ucho*, obok prawidłowej odmiany, mają w liczbie mnogiej następujące formy:

M., W. oczy	uszy
D. oczu	uszu
C. oczom	uszom
B. oczy	uszy
N. oczyma, oczami	uszyma, uszami
Mc. (w) oczach	(w) uszach.

Formy: *oczy*, *oczu* itd., wskazują na narząd wzroku; w formach: *oka*, *ok*, *okom*, — wyraz ten ma znaczenie przenośne, np. *oka tłuszczu*, *oka w siatce*.

Wyraz *uszy* oznacza narząd słuchu, wyraz *ucha* ma znaczenie przenośne, np. *ucha dzbana*.

§ 45. Odmiana rzeczownika *niebo*:

Liczba pojedyncza.	Liczba mnoga.
M. niebo	niebiosa, nieba
D. nieba	niebios
C. niebu	niebiosom
B. niebo	niebiosa, nieba
N. niebem	niebiosami
Mc.(w) niebie	(w) niebiosach.

Rzeczownik *niebo* ma w liczbie pojedynczej temat *nieb-*, a w liczbie mnogiej — temat *niebios-*. Temat *nieb-* występuje w liczbie mnogiej tylko w mianowniku i bierniku.

§ 46. Odmiana rzeczownika *książę*:

Liczba pojedyncza.	Liczba mnoga.
M. książę	książęta
D. księcia	książąt
C. księciu	książętom
B. księcia	książąt
W. książę!	książęta!
N. księciem	książętami
Mc.(o) księciu	(o) książętach.

Rzeczownik *książę* odmienia się wedle wzoru rzeczowników nijakich typu *jagnię*, ale, jako rzeczownik osobowy rodzaju męskiego, ma formy biernika, zgodne z dopełniaczem. W liczbie pojedynczej, zamiast form *książęcicia*, *książęciciu*, ma formy skrócone.

§ 47. Rzeczownik *ręka* ma w liczbie mnogiej w mianowniku i bierniku formę *ręce* zamiast przypuszczalnej *ręki*, jak *matka—matki, córka—córki, wstążka—wstążki*.

Osobliwe są również formy narzędnika i miejscownika liczby mnogiej: *rękoma* (obok *rękami*) i *w ręku*. Forma miejscownika *w ręku* bywa używana także w znaczeniu liczby pojedynczej.

§ 48. Rzeczownik *pani* ma w bierniku liczby pojedynczej końcówkę *-ą*. Mówimy: widziałem *panią*, znam *panią* itd.

§ 49. Rzeczowniki żeńskie pieszczotliwe, w szczególności zdrobniałe imiona własne zakończone na *-a* z poprzedzającą spółgłoską miękką mają w wołaczu końcówkę *-u*, np. *babciu! mamusiu! Maniu! Wandziu! Jaziu!*, ale *mateczko! Marylko! Wandeczko!*

Z NAUKI O ZDANIU.

I. ZDANIA POJEDYNCZE I ZŁOŻONE.

§ 50. Jedną i tę samą myśl możemy wyrazić jednym lub kilku zdaniem. Np.

- 1) *Badacz przeszłości jest historykiem.
Kto bada przeszłość, jest historykiem.*
- 2) *Historia opowiada nam o życiu naszych przodków.
Historia opowiada nam, jak żyli nasi przodkowie.*

Nieraz dwa lub więcej zdań pojedynczych łączymy w jedno zdanie, zwane zdaniem **złożonym**.

W przytoczonych wyżej przykładach w każdej parze zdań pierwsze jest zdaniem pojedynczym, a drugie złożonym.

II. ZDANIE ZŁOŻONE WSPÓŁRZĘDNI I PODRZĘDNI.

§ 51. Zdania pojedyncze wchodzące w skład zdania złożonego albo się z sobą łączą luźno, albo związek między nimi jest ściślejszy, tak że jedno jest określeniem drugiego. Np.

- 1) *Słońce zaszło i ziemia zasnęła się mrokiem.*
- 2) *Gdy słońce zaszło, ziemia zasnęła się mrokiem.*
- 3) *Ponieważ słońce zaszło, ziemia zasnęła się mrokiem.*

W pierwszym wypadku mamy zdanie złożone **współrzednie**, a w wypadku drugim i trzecim — zdanie złożone **podrzednie**.

Zdania pojedyncze wchodzące w skład zdania złożonego współrzednie są względem siebie równorzędne, w zdaniu zaś złożonym podrzednie zdanie określające jest zdaniem **podrzednym**, a zdanie określane — zdaniem **nadrzednym**.

§ 52. Zdania współrzedne mają pewne znamiona zewnętrzne, po których można je odróżnić od zdań złożonych podrzednie. Tym znamieniem jest sposób ich łączenia.

Zdania współrzedne łączą się z sobą:

- 1) bezpośrednio, np. *Przyszło lato, nastęły upały. — Przyszła jesień, zaczęły się szarugi.*
- 2) za pomocą współrzędnych spójników: *a, ale, albo, ani, bądź, czyli, i, jednak, lub, przeto, toteż, więc, zaś, zatem*, np. *Lubimy się, ale się rzadko widzimy. — Nie mamy czasu, więc się rzadko odwiedzamy.*

Zdania podrzedne łączą się z nadrzednymi:

- 1) za pomocą podrzędnych spójników: *że, żeby, ażeby, ponieważ, gdyż, bo, jeśli, jeżeli, jeśliby, jeżeliby, choć, kiedy, gdy...*, np. *Mówiłeś mi, że do mnie przyjdiesz. —*

Choć obiecałeś, nie przyszedłeś. — Gdybyś przyszedł, poszlibyśmy razem na spacer.

2) za pomocą zaimków: *kto, co, który, jaki, jak, gdzie, dokąd...*, np. *Kto się chwali, ten się gani.* — *Nie rób nikomu tego, co tobie niemiłe.* — *Jak sobie pościelesz, tak się wyśpisz.*

III. ZDANIE GŁÓWNE I ZDANIA POBOCZNE.

§ 53. Zdanie: *Dziwię się, żeś nie rozwiązał zadania, które było tak łatwe* — składa się z trzech zdań pojedynczych:

- 1) *dziwię się,*
- 2) *żeś nie rozwiązał zadania,*
- 3) *które było tak łatwe.*

Zdanie pierwsze jest nadrzędne względem drugiego, a zdanie drugie jest nadrzędne względem trzeciego, jednocześnie jednak jest podrzędne względem pierwszego.

W zdaniu złożonym podrzędnie, składającym się z kilku zdań, są więc zdania, które jednocześnie są zdaniami podrzędnymi i nadrzędnymi, zależnie od związku, w jakim je rozpatrujemy. Jest jednak także takie zdanie, które jest tylko nadrzędne. Takie zdanie nazywamy **głównym**, a wszystkie inne — w przeciwstawieniu do niego — zdaniami **pobocznymi**. W przytoczonym przykładzie głównym jest zdanie pierwsze, a pobocznymi są dwa zdania następne.

IV. ZDANIE ZŁOŻONE ZWIĄZKU CZASOWEGO.

§ 54. Jeśli w zdaniu złożonym jedno zdanie wyraża czas, w którym się odbyła czynność zdania drugiego, to wtedy mamy do czynienia ze zdaniem złożonym związku **czasowego**. Np.

- 1) *Nie odpoczne, **aż skończę tę robotę.***
- 2) ***Zanim noc zapadła,** byliśmy już w domu.*
- 3) ***Jak tylko go zobaczyłem,** rzuciłem się mu na szyję.*

Zdania wyróżnione tłustym drukiem są zdaniami podrzędnymi i wyrażają **czas**, w jakim się odbywa czynność zdania nadrzędnego. Są to więc zdania **czasowe**.

§ 55. W związku czasowym mogą być także zdania współrzędne. Treść przytoczonych wyżej zdań złożonych podrzędnie można wyrazić także zdaniami złożonymi współrzędnie, mianowicie:

- 1) *Nie odpoczne, **a skończę tę pracę.***
- 2) *Noc zapadła, **ale** byliśmy już w domu.*
- 3) *Zobaczyłem go **i w tej chwili** rzuciłem się mu na szyję.*

V. ZDANIE ZŁOŻONE ZWIĄZKU PRZYCZYNOWEGO I SKUTKOWEGO.

§ 56. Jeśli w zdaniu złożonym jedno zdanie wyraża przyczynę, która wywołała czynność drugiego zdania, to związek łączący oba zdania jest związkiem **przyczynowym**. Np.

- 1) *Niebo się wypogodziło, **bo wiatr rozpędził chmury.***
- 2) ***Ponieważ cię kocham,** wybaczam ci tę winę.*
- 3) ***Że droga szła pod górę,** jechaliśmy noga za nogą.*

Zdania wyróżnione tłustym drukiem są zdaniami podrzędnymi i wyrażają **przyczynę**, która wywołała czynność zdania nadrzędnego. Są to więc zdania **przyczynowe**.

§ 57. Jeśli w zdaniu złożonym jedno zdanie wyraża skutek tego, co zostało wyrażone w drugim zdaniu, to wtedy mamy do czynienia ze zdaniem związku **skutkowego**. Np.

1) *Słońce tak grzało, że chmury uciekły z nieba.*

2) *Ogarnęło go takie zdziwienie, że słowa nie mógł przemówić.*

3) *Mgła była tak gęsta, że o krok nic nie widzieliśmy.*

4) *Tak lubię tę książkę, że ciągle do niej powracam.*

Zdania wyróżnione tłustym drukiem są zdaniami podrzędnymi i wyrażają **skutek** tego, o czym jest mowa w zdaniu nadrzędnym. Są to więc zdania **skutkowe**.

§ 58. Ponieważ nie ma skutku bez przyczyny, a przyczyny bez skutku, więc zdania związku skutkowego i przyczynowego bardzo się do siebie zbliżają. Łatwo też jedno z nich wymienić na drugie. Np.

1) *Że droga szła pod górę, jechaliśmy noga za nogą* (związek przyczynowy).

Droga szła pod górę tak, że jechaliśmy noga za nogą (związek skutkowy).

2) *Słońce tak grzało, że chmury uciekły z nieba* (związek skutkowy).

Ponieważ słońce grzało, chmury uciekły z nieba (związek przyczynowy).

Jeśli oba te związki odróżniamy, to tylko dlatego, że w jednym z nich główny nacisk kładziemy na przyczynę, a w drugim na skutek.

§ 59. W związku przyczynowym i skutkowym mogą pozostawać także zdania współrzędne. Treść zdań przytoczonych w §§ 56 i 57 moglibyśmy wyrazić także zdaniami złożonymi współrzędnie, mianowicie:

1) *Wiatr rozpędził chmury i niebo się wypogodziło.*

2) *Kocham cię, więc wybaczam ci tę winę.*

3) *Słońce grzało, więc chmury uciekły z nieba.*

4) *Ogarnęło go zdziwienie, przeto słowa nie mógł wymówić.*

VI. ZDANIE ZŁOŻONE ZWIĄZKU CELOWEGO.

§ 60. Niekiedy zdania pojedyncze występujące w zdaniu złożonym łączą się w ten sposób, że jedno z nich wyraża cel, do którego zmierza czynność zdania drugiego. Np.

1) *Uczymy się gramatyki polskiej, żeby lepiej poznać swój język.*

2) *Przychodzę tutaj, żeby ci coś powiedzieć.*

Zdania wyróżnione tłustym drukiem są zdaniami podrzędnymi i wyrażają **cel**, do którego zmierza czynność zdania nadrzędnego. Są to więc zdania **celowe**.

§ 61. W związku celowym mogą pozostawać także zdania współrzędne. Treść przytoczonych wyżej zdań złożonych podrzędnie moglibyśmy wyrazić także zdaniami złożonymi współrzędnie, mianowicie:

1) *Chcemy poznać lepiej swój język i dlatego uczymy się gramatyki polskiej.*

2) *Mam ci coś powiedzieć i właśnie w tym celu tutaj przychodzę.*

VII. ZDANIE ZŁOŻONE ZWIĄZKU WARUNKOWEGO.

§ 62. Związek między zdaniem pojedynczymi zdania złożonego polega niekiedy na tym, że jedno z nich wyraża warunek, od którego zależy to, o czym jest mowa w zdaniu drugim. Np.

- 1) *Jeśli będę miał czas, przyjdę do was.*
- 2) *Jeżeli mię lubisz, zrób to dla mnie.*
- 3) *Gdybym nie był Polakiem, chciałbym być Francuzem.*
- 4) *Gdybyśmy się nie schronili pod drzewo, zmoklibyśmy do nitki.*

Zdania wyróżnione tłustym drukiem są zdaniem podrzędnymi i wyrażają **warunek**, od którego zależy spełnienie tego, o czym jest mowa w zdaniu nadrzędnym. Są to więc zdania **warunkowe**.

§ 63. W związku warunkowym mogą pozostawać także zdania współrzędne. Tak, na przykład, treść wyrażoną w dwóch pierwszych przytoczonych wyżej zdaniach mogliśmy wyrazić także zdaniem współrzędnym, mianowicie:

- 1) *Będę miał czas, to przyjdę do ciebie.*
- 2) *Lubisz mię, więc zrób to dla mnie.*

T R E Ś Ć

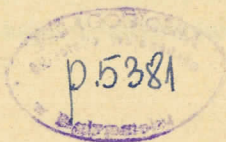
ĆWICZENIA I ZADANIA

Z nauki o głoskach (1—29)	3
Z nauki o wyrazach (30—91)	8
Z nauki o zdaniu (92—114)	23

GRAMATYKA

Z nauki o głoskach

I. Głoski a litery (§ 1)	29
II. Narządy mowy (§ 2)	29
III. Sylaby (§ 3)	30
IV. Rodzaje głosek: samogłoski i spółgłoski (§ 4)	30
V. Jak wymawiamy spółgłoski (§§ 5—13)	32
1. Udział warg i języka w wytwarzaniu spółgłosek	32
2. Ruch środka języka	34
3. Udział podniebienia miękkiego w wytwarzaniu spółgłosek	35
4. Udział wiązadeł głosowych w wytwarzaniu spółgłosek	36
5. Podział spółgłosek według sposobu ich wymawiania	37
VI. Jak wymawiamy samogłoski (§§ 14—18)	38
1. Udział języka w wytwarzaniu samogłosek	38
2. Udział miękkiego podniebienia w wytwarzaniu samogłosek	39
3. Udział wiązadeł głosowych w wytwarzaniu samogłosek	40
4. Podział samogłosek według sposobu ich wymawiania	40

Z nauki o wyrazach

I. Cząstki słowotwórcze wyrazów (§§ 19—24)	41
1. Budowa słowotwórcza wyrazów	41
2. Znaczenie przyrostków	42
3. Znaczenie przedrostków	42
II. Znaczenie realne i etymologiczne wyrazów (§§ 25—27)	43
III. Znaczenie właściwe i przenośne wyrazów (§ 28)	44
IV. Wyrazy bliskoznaczne (§ 29)	45
V. Odmiana rzeczowników (§§ 30—49)	46
1. Przypadki, ich końcówki i tematy	46
2. Właściwości tematu w deklinacji rzeczowników	49
3. Właściwości końcówek i podział rzeczowników na gromady deklinacyjne	50
4. Uwagi o końcówkach niektórych przypadków w deklinacji rzeczowników	50
5. Ważniejsze osobliwości w odmianie rzeczowników	52

Z nauki o zdaniu

I. Zdania pojedyncze a zdania złożone (§ 50)	56
II. Zdanie złożone współrzędnie i podrzędnie (§§ 51—52)	57
III. Zdanie główne i zdania poboczne (§ 53)	58
IV. Zdanie złożone związku czasowego (§§ 54—55)	58
V. Zdanie złożone związku przyczynowego i skutkowego (§§ 56—59)	59
VI. Zdanie złożone związku celowego (§§ 60—61)	61
VII. Zdanie złożone związku warunkowego (§§ 62—63)	62